

VSK Monitor 2016

Voortgangsrapportage Actieplan 'Naar een veiliger sportklimaat'

David Romijn

Janine van Kalmthout

Koen Breedveld

VSK Monitor 2016

Voortgangsrapportage Actieplan 'Naar een veiliger sportklimaat'

in opdracht van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Sport

David Romijn
Janine van Kalmthout
Koen Breedveld

Mulier Instituut
sociaal-wetenschappelijk sportonderzoek

*Postbus 85445 | 3508 AK Utrecht
Herculesplein 269 | 3584 AA Utrecht
+31 (0)30 721 02 20 | www.mulierinstituut.nl
info@mulierinstituut.nl | [@mulierinstituut](https://www.instagram.com/mulierinstituut)*

Inhoudsopgave

Management samenvatting	7
Kerncijfers VSK 2016	7
1. Inleiding	9
1.1 Het VSK-programma	9
1.2 Ontwikkelingen VSK-programma 2016	10
1.3 Monitoren van VSK	13
1.4 Leeswijzer	13
2. Bereik en bekendheid	15
2.1 Bereik VSK-programma	15
2.2 Bekendheid met VSK-programma	22
3. Preventie en omgang	25
3.1 Spel- en gedragsregels	25
3.2 Weerbaarheid arbitrage	27
3.3 Protocol effectieve aanpak excessen	28
3.4 Huidige stand van zaken tuchtrecht	31
3.5 Integraal veiligheidsbeleid	32
3.6 Verklaring Omtrent Gedrag (VOG)	33
4. Veiligheidsbeleving, incidentie en excessen	35
4.1 Veiligheidsbeleving	35
4.2 Incidentie ongewenst gedrag	36
4.3 Excessen in de sport: voetbal	37
4.4 Excessen in de sport: overige sporten	40
5. Conclusie	43
Literatuur	45
Bijlage 1 Achtergronden VSK-programma	47
Bijlage 2 Bronnen	49
Bijlage 3 Brontabellen	53

Management samenvatting

In deze vierde VSK Monitor zijn de belangrijkste ontwikkelingen in het programma bijeengebracht. Evenals in eerdere jaren zijn hiervoor gegevens vanuit meerdere bronnen gebruikt.

De cijfers laten zien dat het programma in zijn vijfde jaar nog volop in beweging is en allerminst is 'stil gevallen'. Onomstotelijk is de aandacht voor het sociale klimaat op en rond de velden gegroeid. Het aantal betrokken verenigingen is verder gegroeid en hetzelfde geldt voor het aantal afgenomen interventies. Meer clubs nemen maatregelen en herkennen de noodzaak om iets aan het sociale klimaat te doen. In het amateurvoetbal is het aantal zwaardere excessen licht gedaald.

Evenals bij vorige metingen zien we nog weinig invloed vanuit de ondernomen activiteiten op de ervaren veiligheid. Alleen in het voetbal is zichtbaar dat daar het aantal zwaardere excessen daalt. We nemen waar dat er meer aandacht is voor het sociale klimaat op en rond de velden, maar kunnen maar moeilijk vaststellen hoe dit klimaat daardoor ten positieve wordt beïnvloed.

In 2016 is een begin gemaakt met het nader kanaliseren en focussen van de VSK-inzet. Die lijn zal ook in 2017 en 2018 worden voortgezet. Verder zal de borging van VSK in die laatste twee jaar punt van aandacht zijn. Minder ver zijn de vorderingen met de kennisontwikkeling rond VSK. Die kennisontwikkeling is vooralsnog te beperkt om op een ingewikkeld domein als het sociale klimaat verandering te kunnen bewerkstelligen. Immers, in de praktijk blijkt dat het - ook in de sportwereld - lastig is om op een complex domein als omgangsvormen en agressie-regulatie verandering te bewerkstelligen.

Kerncijfers VSK 2016

- 17 VSK-bonden (55% van de verenigingen en 62% van de NOC*NSF leden)
- 9.926 betrokken verenigingen (+3.180 ten opzichte van 2015)
- 4.537 verenigingen namen twee of meer interventies af (+976 t.o.v. 2015)
- 1.974 verenigingen volgden de module Sportief Besturen (2015: 1.671)
- 8.355 volgers bereikt op Facebook van Tv-Sportplezier (2015: 4.033)
- 64.612 VOG-verklaringen (2015: 25.281)
- 805 vertrouwenspersonen (2015: 637).
- 69% bestuursleden bekend met VSK (2015: 69%)
- Kader herkent noodzaak om aandacht te besteden aan VSK (8,6 in 2016, 8,3 in 2014)
- 77% van de clubs kent omgangs-, gedrags- of clubregels (2014: 73%)
- 80% van de clubs besteedt daar ook aandacht aan (2014: 75%)
- 45% van de verenigingen heeft een protocol voor de aanpak van zwaar ongewenst gedrag (2014: 43%).
- 305 meldingen van excessen in het amateurvoetbal in seizoen '15/'16 (seizoen 2014/'15: 319)
- 265 meldingen bij Vertrouwenspunt Sport (2014: 193)
- 8,3 is het rapportcijfer sociale veiligheid (2014: 8,2)
- 13% van de sportbestuurders zag de sociale veiligheid toenemen (2014: 14%)
- 72% van de sportbestuurders werd dit jaar geconfronteerd met wangedrag (2014: 73%).

1. Inleiding

1.1 Het VSK-programma

Voor u ligt de VSK Monitor 2016. Dit is de vierde meting in het kader van de 'VSK Monitor' zoals die op verzoek van het ministerie van VWS door het Mulier Instituut jaarlijks wordt opgesteld (Romijn, Van Kalmthout & Breedveld, 2013, 2014, 2015). VSK staat voor *Naar een veiliger sportklimaat*, de naam van het actieplan dat in april 2011 door minister Schippers is gepresenteerd, en waarin onder leiding van NOC*NSF aan het bevorderen van gewenst gedrag en het terugdringen van ongewenst gedrag op en om de Nederlandse sportvelden wordt gewerkt.

De insteek van het actieplan is zowel preventief als curatief. Met het actieplan wordt ingezet op het voorkomen van ongewenst gedrag én op het stimuleren van gewenst gedrag. Tegelijkertijd is *zero tolerance* bij excessen het uitgangspunt. De Rijksoverheid zet daarbij in op zeven thema's waaronder spelregels, tuchtrecht en excessen (zie bijlage 1, tabel B1.1 voor alle thema's met bijbehorende ambities).

Door de trekkers van het programma (NOC*NSF, KNVB en KNHB) zijn deze zeven thema's bij de start van het programma in tien concrete ambities vertaald. De programmaleiding stelt zich onder meer ten doel dat 7.500 verenigingsbesturen zich hard maken voor het thema Sportiviteit & Respect. Zie bijlage 1, tabel B1.2 voor de lijst van tien ambities van de VSK-programmaleiding.

Werkwijze

Bij de start van het programma in 2012 was NOC*NSF, in samenwerking met de KNVB, de KNHB en de overige sportbonden, de ministeries van VWS en Veiligheid en Justitie (V&J), Maatschappelijke Ondernemers groep (MOgroep) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) betrokken. De afgelopen jaren zijn de laatste twee organisaties (MOgroep en VNG) niet bij de uitvoering betrokken.

Voor de uitvoering van het programma ontvangt NOC*NSF 39 miljoen euro voor de gehele looptijd van het programma. Voor bestedingsjaar 2016 is ruim 6 miljoen euro gereserveerd¹. In de uitvoering werken NOC*NSF, KNVB en KNHB intensief samen. Van ieder van deze bonden is ook een vertegenwoordiger lid van het kernteam VSK², dat eindverantwoordelijk is voor het programma. Met het ministerie van VWS heeft het kernteam periodiek een overleg over de koers van het programma.

Jaarlijks wordt door het kernteam een programmaplan voor VSK opgesteld. Voordat dit programmaplan tot stand komt, kunnen bij NOC*NSF aangesloten bonden aangeven op welke manier zij aan het VSK-programma willen bijdragen. Deze ingediende bijdragen vormen de basis voor het programmaplan dat vervolgens voor

¹ Op basis van *Bestedingsplan en richtlijnen sportagenda 2013-2016 Bestedingsjaar 2016*, vastgesteld in de Algemene Vergadering NOC*NSF op 18 mei 2015.

² Het kernteam bestaat in oktober 2016 uit: Jan Dirk van der Zee (directeur KNVB amateurvoetbal), Erik Gerritsen (directeur KNHB), Erik Lenselink (manager Sportontwikkeling bij NOC*NSF) Marijke Fleuren, adviseur (thans voorzitter European Hockey Federation, daarvoor KNHB) en Ary Hordijk (programmamanager VSK).

advies aan de stuurgroep VSK³ en aan het NOC*NSF expertpanel sportparticipatie⁴ wordt voorgelegd. De uiteindelijke besluitvorming vindt plaats door het bestuur van NOC*NSF.

In totaal nemen in 2016 zeventien bonden direct aan het VSK-programma deel. Bij de start van het programma was dat een aantal van 42 direct betrokken bonden. Voor de bonden die niet direct (meer) aan het VSK-programma in 2016 deelnemen, zijn de ontwikkelde VSK-producten wel beschikbaar gebleven.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn acht inhoudelijke deelprogramma's te onderscheiden. Voor ieder van deze deelprogramma's is een (assistent-)projectleider verantwoordelijk. Daarnaast is er ook een programmamanager betrokken.

- Bewustwording en communicatie
- Verenigingen en bestuurders
- Trainers, coaches en begeleiders
- Scheidsrechters/officials
- Effectief tuchtrecht
- Aanpak excessen
- Ouders (sinds 2014)
- Ketenaanpak (sinds 2014)

De programmamanager en acht (assistent-)projectleiders zijn verantwoordelijk voor de dagelijkse uitvoer van het programma⁵. De medewerkers van het programmateam zijn voornamelijk afkomstig van NOC*NSF, KNVB en KNHB. Op kwartaalbasis zijn er vaste overlegmomenten met vertegenwoordigers van de deelnemende bonden.

1.2 Ontwikkelingen VSK-programma 2016

Het VSK-programma ging in 2016 het vijfde en laatste jaar in. In de monitor van 2015 werd vastgesteld dat het budgettaire kader minder is geworden ten gevolge van de intensivering van de voorafgaande jaren. Dit heeft geleid tot een focus op bonden die vanuit een duidelijke visie succesvol bezig zijn en een bijdrage leveren aan de doelstellingen van het actieplan VSK. Aanvankelijk waren bij de start van het programma tot in 2014 42 bonden direct betrokken. In 2015 waren dit er nog zeventien en ook in het afgelopen jaar waren zeventien sportbonden als uitvoerders bij het VSK-programma betrokken. Deze zeventien bonden vertegenwoordigen 13.532 sportverenigingen (55% van totaal) en 3,3 miljoen leden (62% van totaal). Zie bijlage 3 tabel B3.1 voor een overzicht van deze bonden.

Naast een focus op minder bonden, is er in 2015 en 2016 voor de deelnemende bonden meer flexibiliteit in de werkwijze en wordt gericht op de bewezen effectieve aanpak met bewezen rendement. Naast deze focus is in 2016 ook meer aandacht voor het VSK-nalatenchap gekomen. Het programma richt zich vanaf dit jaar extra op een invulling van het programma zodat het gedachtegoed van VSK voor de sport bewaard blijft, ook wanneer het programma is afgelopen.

³ De stuurgroep bestaat in oktober 2016 uit de directeuren van de KNHS, KNLTB, KNZB, NBB, Watersportverbond, KNVB, KNHB, en NOC*NSF.

⁴ Het 'expertpanel sportparticipatie' is ingesteld d.m.v. de vaststelling van de notitie 'Governance Bestedingsplan Sportagenda' in de Algemene Vergadering van NOC*NSF van november 2012. De leden van het panel zijn in oktober 2016: Maarten van Bottenburg (Universiteit Utrecht, voorzitter), Peter van Veen (Gemeente Rotterdam), Jan Willem Landré (Atletiekunie), Sjors Brouwer (KNVB) en Guido Davio (KNHB).

⁵ De projectleiders werken iedere woensdag vanuit een gezamenlijk werkplek in het Huis van de Sport in Nieuwegein en hebben daar tweewekelijks een projectleidersoverleg.

Het VSK-programma kende in 2016 een aantal nieuwe of vernieuwde elementen. De belangrijkste zetten we op een rij:

TV-Sportplezier

Dit digitale platform werd in 2014 en 2015 ontwikkeld om ouders van sportende kinderen direct te bereiken en bewust te maken van de problematiek op dit gebied. Het begrip *sportplezier* heeft echter een ruimere plek in het VSK-programma gekregen dan alleen bij ouders. In steeds meer elementen van het programma krijgt dit begrip een plek omdat volgens de programmaleiding dit de inhoudelijke kern is waar VSK over gaat. *Sportplezier* als begrip heeft eveneens een plek gekregen in de sportagenda 2017+, het beleidsprogramma van NOC*NSF. Zie voor een verdere verdieping van dit onderwerp paragraaf 2.2.

Driehoek sportbond-vereniging-gemeente

In 2016 is vanuit het programma extra aandacht gekomen voor de gemeente als belangrijke partij bij het beïnvloeden van het sportklimaat op de vereniging. De programmaleiding doet dat om reden dat de gemeente de vereniging geregeld beter blijkt te kennen dan de sportbond. Uit een oogpunt van borging is te verwachten dat de gemeente na afloop van het programma dan ook een belangrijke rol zal blijven spelen. Er wordt een netwerk opgezet voor de G4 om op dit gebied kennis te delen en ook gemeenten kunnen producten van de Academie voor Sportkader, zoals Sportief Besturen en de Verenigingsbox, eenvoudig aanschaffen.

Integratie in onderwijs

Door VSK te integreren in de opleiding van trainers, coaches en docenten poogt het VSK-programma de waarden van een sociaal veilig sportklimaat ook na afloop van het programma te borgen. Zo is voor het mbo-onderwijs een keuzedeel 'Verdieping Veilig Sportklimaat' ontwikkeld en is in samenwerking met CIOS Nederland een VSK-symposium georganiseerd voor opleiders van trainers/coaches in de sport.

2017 en 2018

Verlenging van twee jaar

In het najaar van 2016 kwamen VWS en NOC*NSF overeen dat het VSK-programma met twee jaar verlengd wordt tot 2017 en 2018. Dit is op basis van vergelijkbare financiële kaders en zal eveneens via een jaarlijkse VSK Monitor worden gevolgd. De focus zoals beschreven voor 2016 zal ook voor deze jaren van kracht zijn en in deze periode zal ook nog meer worden ingezet op het borgen van de thematiek in de Nederlandse sportwereld zodat het programma, ook wanneer dit na 2018 niet meer actief is, nog haar waarde zal hebben.

Nieuwe selectie bonden

Na een eerdere aanpassing van de focus in 2014 zijn van de oorspronkelijke 42 deelnemende bonden nog zeventien over. De programmaleiding verwacht dat voor 2017 opnieuw kritisch gekeken wordt naar de bonden die ook de laatste twee jaar van het programma mee blijven doen. Daarbij is - mede door de vraag vanuit het ministerie van VWS - meer aandacht voor voetbal.

Diversiteit

Alliantie Gelijkspele⁶, een samenwerking gericht op het bevorderen van een sociaal veilige omgeving voor alle afkomsten, wordt aan het eind van dit jaar (2016) opgeheven. Echter, op verzoek van de gemeenten en het ministerie van VWS is het thema diversiteit voor VSK een focusgebied. Daarbij gaat het zowel om problematiek rond homo-acceptatie als diversiteit in bestuur en discriminatievraagstukken.

Van intake naar procesbegeleiding

Na drie jaar waarin vooral op bewustwording is ingezet, is in 2016 een stap gezet in het begeleiden van verenigingen. Dit is mede ingegeven door het besef (o.a. op basis van de productbeoordeling van KCS⁷) dat de aanwezige producten vooral gericht waren op bewustwording, terwijl met procesbegeleiding van de vereniging een gedragverandering kan worden bewerkstelligd. Dit betreft zowel verenigingen met problemen die 'handjes aan het bed nodig hebben' als verenigingen die sterk zijn, maar begeleiding behoeven om nog meer te kunnen doen op het gebied van een veilig sportklimaat. Het gaat daarbij om een totaal van ongeveer 750 verenigingen die op enige wijze procesbegeleiding zullen ontvangen. Ongeveer de helft van deze verenigingen zijn voetbalverenigingen, waarvan vijftig probleemverenigingen.

⁶ De Alliantie Gelijkspele is een samenwerkingsverband tussen: NOC*NSF, Gay Union Through Sports, Nederlandse Sport Alliantie, John Blankenstein Foundation en COC Nederland. De Alliantie Gelijkspele wordt gefinancierd door de ministeries van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap en Volksgezondheid, Welzijn & Sport.

⁷ Begin 2016 heeft KCS een rapport uitgebracht waarin de VSK-producten werden beoordeeld op hun kwaliteit en de bijdrage aan gedragsverandering (Wesselman et al., 2016). Daarin werd vastgesteld dat de kwaliteit voor vrijwel alle producten voldoende tot goed was. Voor een bijdrage aan gedragsverandering ontbreekt het volgens de auteurs op veel plekken aan reflectie met deelnemers en afnemers van deze producten. Ook stellen de auteurs dat het aantal contactmomenten in sommige gevallen mogelijk te gering is om vaardigheden onder de deelnemers blijvend in te bedden. In het najaar van 2016 is het Kenniscentrum Sport (KCS), de opvolger van NISB in overleg met NOC*NSF om een bijdrage te leveren aan het verbeteren van de producten.

1.3 Monitoren van VSK

In de voorgaande programmajaren (2013, 2014 en 2015) verscheen eveneens de VSK Monitor (Romijn, van Kalmthout & Breedveld, 2013, 2014, 2015). De editie van dit jaar borduurt voort op deze eerdere rapportages. De doelstelling van de VSK Monitor 2016 is om politici, beleidsmakers, belanghebbenden en overige geïnteresseerden in het programma te informeren over:

1. De voortgang die met het VSK-programma is geboekt;
2. De groepen en organisaties die met het programma worden bereikt;
3. De betekenis daarvan in termen van gewenst en ongewenst gedrag en de veiligheid binnen het Nederlandse sportklimaat.

Volgend op de eerdere versies van de VSK Monitor bieden we in dit rapport een actueel overzicht van het bereik en de voortgang van het VSK-programma. In vergelijking met 2013 en 2015 is de tussenmeting van 2016 - vergelijkbaar met die van 2014 - minder uitgebreid van opzet. De bronnen die we dit jaar gebruikt hebben, betreffen:

1. Cijfers over het bereik van het programma, afkomstig uit het registratiesysteem Regis (zie bijlage 2 voor een uitgebreide beschrijving van deze bron) en van de Academie voor Sportkader (ASK);
2. Cijfers van NOC*NSF over de betrokkenheid van bonden bij het VSK-programma;
3. Cijfers en gegevens over incidentie ongewenst gedrag in de sport, afkomstig van de VSK-bonden;
4. Programma informatie vanuit projectleiding;
5. Belronde bonden inzake registraties ongewenst gedrag;
6. Informatie externe partijen betrokken bij het programma zoals onder andere Halt, Centraal Orgaan Voetbal Scheidsrechters (COVS) en Kenniscentrum Sport (KCS);
7. Cijfers uit de Sportkadermonitor (Oberon/NOC*NSF). Zie bijlage 2 voor een uitgebreide beschrijving van deze bron.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 beschrijven we het actuele bereik van het VSK-programma door het aantal afgenomen producten en de bekendheid met het programma te benoemen. In hoofdstuk 3 gaan we in op de maatregelen van het VSK-programma en hoe deze in de sport hun werk doen. Hoofdstuk 4 biedt een overzicht van datgene wat bekend is over de mate waarin ongewenst gedrag voorkomt. In het slothoofdstuk brengen we deze uitkomsten samen.

2. Bereik en bekendheid

Alle kaderleden, in welke functie dan ook, hebben hun rol in het bewerkstelligen van een veilig sportklimaat. Binnen het VSK-programma zijn verschillende interventies en producten ontwikkeld om bij het kader (bestuurlijk, technisch (trainers/coaches) en arbitrerend) tot kwaliteitsverbetering te komen. Dit hoofdstuk geeft inzicht in het bereik van de verschillende interventies en producten die in het VSK-programma voor de verschillende kaderleden zijn ontwikkeld.

2.1 Bereik VSK-programma

Overall bereik

Het VSK-programma formuleert de ambitie dat 7.500 verenigingsbestuurders zich hard maken voor het thema Sportiviteit & Respect in hun sport (bijlage 1, tabel B1.1). Die ambitie is in 2016 gehaald als wordt uitgegaan van het aantal verenigingen dat een of meer producten uit het programma heeft afgenomen. In totaal zijn tot 1 september 2016 9.926 verenigingen als afnemer van een of meer producten geregistreerd (tabel 2.1). Dit is meer dan een verdubbeling ten opzichte van 2014. Wanneer een strengere definitie wordt gehanteerd van minimaal twee afgenomen producten, blijven 4.537 verenigingen over. Met name het aantal verenigingen met één productafname is het afgelopen jaar gestegen.

De sportbonden zijn verantwoordelijk voor de registratie van de VSK-interventies op verenigingsniveau in het registratieprogramma Regis. Met behulp van de registraties in Regis en de registraties van de Academie voor Sportkader⁸ (ASK) kan het aantal unieke verenigingen dat bij VSK is betrokken worden weergegeven.

Tabel 2.1 Aantal verenigingen betrokken bij het VSK-programma door productafname

	2014	2015	2016	Vershil
Totaal aantal sportverenigingen Nederland	24.836	24.727	24.669	
Totaal aantal sportverenigingen VSK-bonden	18.377 ^A	13.617 ^B	13.532 ^C	
Totaal aantal sportverenigingen met één product afname	2.591	3.185	5.389	+2.204
Totaal aantal sportverenigingen minimaal twee producten afgenomen	1.857	3.561	4.537	+976
Totaal aantal verenigingen betrokken bij het VSK-programma	4.448	6.746	9.926	+3.180

Bron: NOC*NSF, Regis/ASK 2016

A Op basis van 42 deelnemende bonden in 2014

B Op basis van 17 deelnemende bonden in 2015

C Op basis van 17 deelnemende bonden in 2016

Sinds 2015 nemen zeventien sportbonden direct deel aan het aan VSK-programma. Zij hebben een bereik van 55 procent van de sportverenigingen in Nederland met in totaal 3,3 miljoen leden (62%) (zie bijlage 3, tabel B3.1).

⁸ ASK is in 2006 door de sportbonden opgericht en maakt onderdeel uit van de unit 'Sportontwikkeling' van NOC*NSF. Zie bronbeschrijving, bijlage 1.

Technisch kader

Vanaf 2013 worden bij verschillende interventies de deelname van bonden, verenigingen en deelnemers geregistreerd. De aantallen in 2016 betreffen het totale bereik in de afgelopen jaren. Vrijwel alle interventies laten een stijging zien ten opzichte van 2015, met name in het aantal verenigingen en deelnemers.

Tabel 2.2 Totaal bereik interventies VSK-programma gericht op trainers/coaches

Interventie		2013	2014	2015*	2016*
Traject Sportief coachen	Aantal bonden	16	16	17	20
	Aantal verenigingen	210	408	449	619
	Aantal deelnemers	3.430	6.542	3.395	5.763
Er is meer te winnen: coachen sociaal gedrag	Aantal bonden	25	33	42	42 ^a
	Aantal verenigingen	145	296	467	467 ^a
	Aantal deelnemers	228	470	702	854
Sportiviteit & Respect; Nog effectiever opleiden	Aantal bonden	nb	nb	7	7
	Aantal verenigingen	nb	nb	49	46 ^b
	Aantal deelnemers	nb	nb	105	105
Themagericht trainen en coachen van 6- tot 12-jarigen	Aantal bonden	21	31	39	39 ^a
	Aantal verenigingen	101	204	402	402 ^a
	Aantal deelnemers	148	359	596	1.285
Themagericht trainen en coachen van pubers	Aantal bonden	20	31	37	37
	Aantal verenigingen	105	235	481	482
	Aantal deelnemers	181	452	638	970
Trainen en coachen van jongeren met autisme	Aantal bonden	28	38	41	43
	Aantal verenigingen	187	450	704	781
	Aantal deelnemers	312	768	938	1.443
Sporters met gedragsproblematiek	Aantal bonden	nb	nb	12	27
	Aantal verenigingen	nb	nb	207	249
	Aantal deelnemers	nb	nb	337	574
Traject coach de coach	Aantal bonden	nb	nb	7	10
	Aantal verenigingen	nb	nb	38	81
	Aantal deelnemers	nb	nb	nb	nb
Coach de coach (bijscholing)	Aantal bonden	nb	nb	12	14
	Aantal verenigingen	nb	nb	37	87
	Aantal deelnemers	nb	nb	125	311
Weerbaarheid voor trainers en coaches	Aantal bonden	nb	nb	31	31
	Aantal verenigingen	nb	nb	205	191 ^b
	Aantal deelnemers	nb	nb	242	334
Herkennen en voorkomen van seksuele intimidatie	Aantal bonden	22	22	26	27
	Aantal verenigingen	124	207	247	289
	Aantal deelnemers	220	408	348	505

Bron: NOC*NSF, Regis/ASK 2016

* De cijfers per jaar zijn cumulatief. De peildatum 2013 en 2014 was 1 oktober, in 2015 en 2016 was dat 1 september. De cijfers uit 2015 en 2016 zijn gebaseerd op andere bronnen (Regis en ASK) dan de cijfers uit 2013 en 2014. Invullen aantal deelnemers in Regis is facultatief, beschreven deelnemersaantallen zijn een ondergrens. Zie ook Bijlage 1, bronbeschrijving.

^a Door een andere registratiewijze waren de cijfers over 2016 bij ASK niet bekend.

^b Dit betreft een correctie op 2015

nb Cijfers zijn niet bekend

Met name het verenigingstraject Sportief coachen, dat trainers, coaches en bestuurders helpt om een veilige sportomgeving te creëren, kent een groeiende belangstelling en blijft numeriek de ‘grootste’ interventie. Naast het traject Sportief coachen zijn voor trainers/coaches bijscholingen ontwikkeld met verschillende thema’s. Ook deze themabijscholingen, zoals coachen van pubers, 12- tot 16-jarigen en jongeren met autisme, kenden in 2016 een sterk gegroeide belangstelling. Bij de bijscholing Coach de coach voor trainer/coaches is het aantal deelnemende verenigingen en deelnemers in 2016 iets meer dan verdubbeld. In 2016 was bij verenigingen en deelnemers ook stijgende belangstelling voor de interventies: Sporters met gedragproblematiek en Herkennen en voorkomen van seksuele intimidatie.

Arbitrage

Ook het aantal deelnemers aan de basisopleiding Scheidsrechterscoach is in 2016 toegenomen. Een scheidsrechterscoach begeleidt scheidsrechters die wekelijks in de sport actief zijn. De aantallen voor de verkorte opleiding scheidsrechterscoach zijn in 2016 hetzelfde als in 2015. Deze opleiding is in 2016 niet gegeven. Voor weerbaarheid voor verkeersregelaars waren voor 2016 geen cijfers bekend.

Tabel 2.3 Bereik interventies VSK-programma gericht op arbitrage

Interventie		2015*	2016*
Basisopleiding Scheidsrechterscoach	Aantal bonden	16	16
	Aantal verenigingen	153	185
	Aantal deelnemers	1.190	1.281
Verkorte Opleiding Scheidsrechterscoach	Aantal bonden	9	9
	Aantal verenigingen	31	31
	Aantal deelnemers	150	150
Weerbaarheid voor verkeersregelaars	Aantal bonden	4	4
	Aantal verenigingen	25	25 ^a
	Aantal deelnemers	52	52 ^a
Ondersteuning Clubarbitrage	Aantal bonden	10	11
Participeren in de Week van de Scheidsrechter	Aantal bonden	13	15

Bron: NOC*NSF, Regis/ASK 2016

* Invullen aantal deelnemers in Regis is facultatief, beschreven deelnemersaantallen zijn een ondergrens. Zie ook Bijlage 1, bronbeschrijving.

^a Door een andere registratiewijze waren de cijfers over 2016 bij ASK niet bekend.

Week van de Scheidsrechter

Sinds 2009 vindt in de eerste volledige week van oktober de Week van de Scheidsrechter plaats. De Week van de Scheidsrechter biedt sportclubs en sporters de mogelijkheid om scheidsrechters en officials voor hun inzet tijdens het sportseizoen te bedanken. Ook in 2016 werd sportclubs en sporters gevraagd om tussen 1 en 9 oktober op een leuke of ludieke manier de scheidsrechters en officials in het zonnetje te zetten en dit via sociale media te delen met de toevoeging #scheidsbedankt. De meting op sociale media (Meltwater, 2016) laat zien dat de aandacht voor de Week van de Scheidsrechter t.o.v. 2015 is gestegen. In 2015 werden in de Week van de Scheidsrechter 2.938 tweets met de hashtag #scheidsbedankt verstuurd met een bereik van 7.175.281 views. In de vergelijkbare periode in 2016 waren dit 3.160 tweets met een bereik van 22.574.401 views. In 2016 organiseren vijftien sportbonden (autosport, base- en softbal, basketbal, handbal, hockey, judo, korfbal, squash, tafeltennis, tennis, voetbal, volleybal, schermen, paardensport en zwemmen) op bondsniveau activiteiten waar de betreffende sportclubs gebruik van kunnen maken. Een aantal bonden zoals judo en voetbal stuurt naar bijvoorbeeld alle (bonds)scheidsrechters een kadootje. De korfbalbond beloofde vijftien scheidsrechters met een meeloopdag met een topscheidsrechter. De handbal- en hockeybond organiseren

bijeenkomsten en spelregelcafé's waar scheidsrechters, trainers, coaches en sporters met elkaar in gesprek gaan over sportiviteit en respect en waar de spelregelkennis aan bod komt.

In de Week van de Scheidsrechter verscheen dit jaar eveneens het boek *Je hebt er oog voor: Arbitrage in de sport* (Brink & Wieldraaijer, 2016). In deze uitgave worden diverse betrokkenen zoals voormalig rugbyscheidsrechter Sean Mallon, voetbalscheidsrechter Björn Kuipers en sportpsycholoog Rico Schuijers aan het woord gelaten over de kunst en kracht van goede arbitrage.

Weerbaarheid arbitrage

Ook in 2016 zijn meer scheidsrechters getraind in weerbaarheid via de bijscholingen die ASK organiseert in samenwerking met de bonden (tabel 2.4). Op verschillende manieren worden scheidsrechters/juryleden opgeleid en (bij)geschoold in weerbaarheid. Zie ook paragraaf 3.2 waarin een stijging te zien is in 2016 van het aantal arbiters/juylleden dat in mentale weerbaarheid is geschoold.

Tabel 2.4 Bereik interventies VSK-programma gericht op weerbaarheid arbitrage

Interventie		2013	2014	2015*	2016
Weerbaarheid voor arbitrage	Aantal bonden	17	21	28	28
	Aantal deelnemers	5.914	8.858	3.516	4.110

Bronnen: NOC*NSF, Regis/ASK 2015 en 2016;

* De cijfers per jaar zijn cumulatief. De peildatum 2013 en 2014 was 1 oktober, in 2015 en 2016 was dat 1 september. De cijfers uit 2015 en 2016 zijn gebaseerd op andere bronnen (Regis en ASK) dan de cijfers uit 2013 en 2014. Invullen aantal deelnemers in Regis is facultatief, beschreven deelnemersaantallen zijn een ondergrens. Zie ook Bijlage 1, bronbeschrijving.

Bestuurders

Als verenigingen met het VSK-programma mee willen doen, vinden bij de betreffende clubs intakegesprekken plaats. De intake neemt een centrale plaats in het programma in en vormt het startpunt voor alle overige VSK-activiteiten die bij de vereniging worden uitgevoerd. Bij alle interventies is een stijging in het aantal deelnemende verenigingen te zien (tabel 2.5). In 2016 is ook Tv-Sportplezier aan de registratie in Regis toegevoegd. Dit geeft het aantal bonden en verenigingen weer dat is ingeschreven bij het platform (toelichting in paragraaf 2.2).

Met ruim 1.000 verenigingen meer dan in 2015 is de 'Intake' in 2016 het meest gestegen ten opzichte van de andere interventies, maar kent het ook een grotere stijging dan de voorgaande jaren. De Intake vormt ook de 'grootste' interventie. Dit is niet vreemd aangezien dit het startpunt vormt bij een vereniging voor andere VSK-activiteiten. De verenigingsbox en de thema-avonden 'Lang leve de sportouder' en 'Over spelregels' kennen in 2016 ook een groeiende belangstelling bij verenigingen.

Tabel 2.5 Bereik interventies VSK-programma gericht op bestuurders

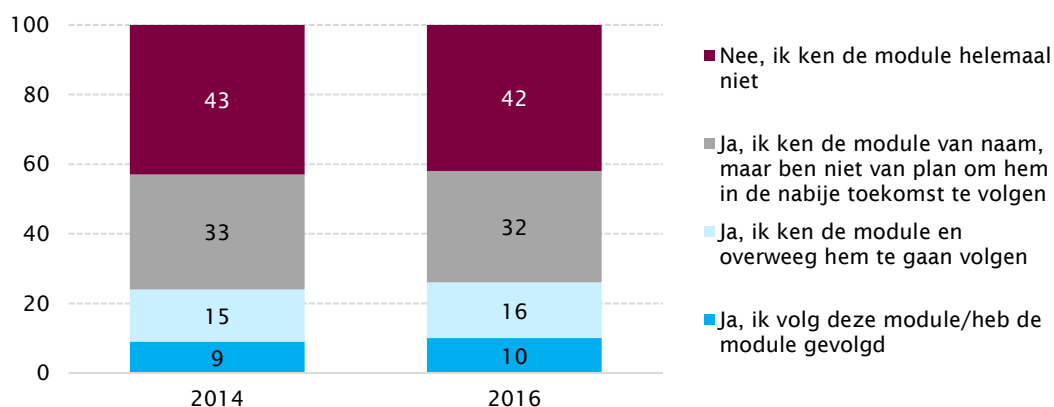
Interventie		2013	2014	2015*	2016*
Intake - begeleiden van verenigingen	Aantal bonden	30	30	28	30
	Aantal verenigingen	1.371	2.281	3.257	4.326
Kernmodule Sportief besturen	Aantal bonden	29	29	23	23
	Aantal verenigingen	520	1.080	1.671	1.974
Besturen met een visie- de basis	Aantal bonden			25	26
	Aantal verenigingen			918	1.032
Besturen met een visie- plus	Aantal bonden				5
	Aantal verenigingen				61
Procesbegeleiding	Aantal bonden				1
	Aantal verenigingen				533
Verenigingsbox	Aantal bonden			19	20
	Aantal verenigingen			1.204	1.827
Tv-Sportplezier	Aantal bonden				20
	Aantal verenigingen				312
Lang leve de sportouder - thema-avond	Aantal bonden			8	10
	Aantal verenigingen			76	145
Spelregelbewijs voor jeugd	aantal bonden			4	4
	aantal verenigingen			857	926
Spelregelavond	aantal bonden			5	5
	aantal verenigingen			295	437

Bron: Regis 2016

* De cijfers per jaar zijn cumulatief. De peildatum 2013 en 2014 was 1 oktober, in 2015 en 2016 was dat 1 september; De cijfers uit 2015 en 2016 zijn gebaseerd op andere bronnen (Regis en ASK) dan de cijfers uit 2013 en 2014.

Bij 'besturen met een visie - de basis' wordt de vereniging geholpen bij het besturen van een vereniging. Met als uitgangspunt dat een goed georganiseerde vereniging ruimte heeft om aandacht te besteden aan bijvoorbeeld omgangsvormen die het omgaan met elkaar op de sportvereniging leuker maakt. Dit vormt de opstap naar de kernmodule Sportief besturen waarin de verdieping op het terrein van sportiviteit en respect aan de orde komt. Het aantal deelnemende verenigingen stijgt jaarlijks. Toch is nog steeds twee vijfde van het bestuurlijk kader niet bekend met de module Sportief Besturen en een derde is niet van plan deze in de nabije toekomst te gaan volgen (figuur 2.1).

Figuur 2.1 Bekend met/volgen van module Sportief Besturen (percentage bestuurlijk kader)

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

Het afgelopen jaar zijn de interventies Besturen met een visie PLUS en Procesbegeleiding ingevoerd.

Besturen met een visie PLUS

Besturen met een visie Plus is in 2016 ingevoerd. Het heeft qua aanpak en opbouw dezelfde vorm als Besturen met een visie de basis. Besturen met een visie PLUS is bedoeld voor bestuurders die Besturen met een visie de basis de afgelopen twee jaar hebben afgerond, of op dit moment uit noodzaak snel moeten veranderen. Deze training is in vergelijking met Besturen met een visie de basis meer actiegerichte focus ligt meer op de daadwerkelijke praktijk op en rond de vereniging. De avonden en huiswerkopdrachten zijn gericht op daadwerkelijk beweging creëren op de vereniging. Bestuurders gaan vanuit visie en beleid aan de slag binnen de vereniging en krijgen daarbij noodzakelijke ondersteuning. In de module wordt onder andere ingegaan op vragen als: Hoe kan ik betrokkenheid creëren binnen mijn vereniging? Hoe zorg ik dat leden/vrijwilligers daadwerkelijk wat gaan doen? Hoe leid ik succesvol een ALV of visieavond? In 2016 hebben vijf bonden en 61 verenigingen hieraan deelgenomen.

Procesbegeleiding

De KNVB heeft door middel van procesbegeleiding de afgelopen jaren ervaring opgedaan met de Back-to-Basicsfilosofie (waarbij niet alleen strategie en structuur van belang zijn bij het organiseren van een vereniging, maar met name de cultuur van de vereniging) en het duurzaam ontwikkelen van verenigingen. De Back-to-Basicsfilosofie 2.0 -Structureel werken aan ontwikkeling!- vormt het nieuwe vertrekpunt voor de wijze waarop de KNVB verenigingen begeleidt bij het duurzaam beter functioneren. Centraal daarin staan de begrippen 'functioneringsprincipe van de vereniging', 'besturingssysteem', 'cultuuroverdracht', 'ontwikkelkracht' en 'leiderschap'.

Wanneer een vereniging aangeeft met sportiviteit en respect aan de slag te willen gaan, komt de vereniging in aanmerking om in een verenigingstraject mee te draaien. In dat traject kan de vereniging de beschikking krijgen over een procesbegeleider vanuit de KNVB die de vereniging helpt om te reflecteren op hun eigen organisatie, de vereniging haar eigen doelen kan laten bepalen en om tot een eigen plan van aanpak te komen. Hierbij kan de procesbegeleider gebruikmaken van interventies die voor sportiviteit en respect zijn ontwikkeld, maar zorgt hij/zij dat dit op maat aan de vereniging kan worden aangeboden.

In 2016 doet alleen de KNVB de procesbegeleiding en zijn er 533 verenigingen bij betrokken. In 2017 en 2018 gaan ook andere bonden procesbegeleiding aanbieden (zie ook paragraaf 3.5).

Integratie thematiek in onderwijs

Eind juni werd door VSK de Nationale Opleidersdag NOC*NSF 2016 georganiseerd. In samenwerking met Calibris is voor het mbo-onderwijs een keuzedeel 'Verdieping Veilig Sportklimaat' (240 uur) ontwikkeld. Dit maakt deel uit van het reguliere aanbod mbo-keuzedelen. De Academie voor Sportkader is gestart met het aanbieden van VSK-modules aan de mbo-opleidingen Sport & Bewegen. Op dit moment zijn er vier mbo-scholen waar het keuzedeel wordt afgenomen of waar VSK-modules worden afgenomen. Daarnaast zijn er eveneens mbo's die niet deze VSK-producten afnemen, maar wel op een andere wijze met het thema bezig zijn. Het VSK-symposium op 29 september 2016, georganiseerd in samenwerking met CIOS Nederland, trok zeventig deelnemers waaronder docenten, teamleiders, managers en directeuren. Door VSK te integreren in de opleiding van trainers, coaches en docenten poogt het VSK-programma de waarden van een sociaal veilig sportklimaat ook na afloop van het programma te borgen.

Naast de directe betrokkenheid van het programma bij de mbo-keuzedelen is in februari 2015 ook Nicolette Schipper-Van Veldhoven geïnstalleerd als lector Sportpedagogiek. Dit lectoraat richt zich op onderzoek en onderwijs dat bijdraagt aan een veilige sportomgeving⁹.

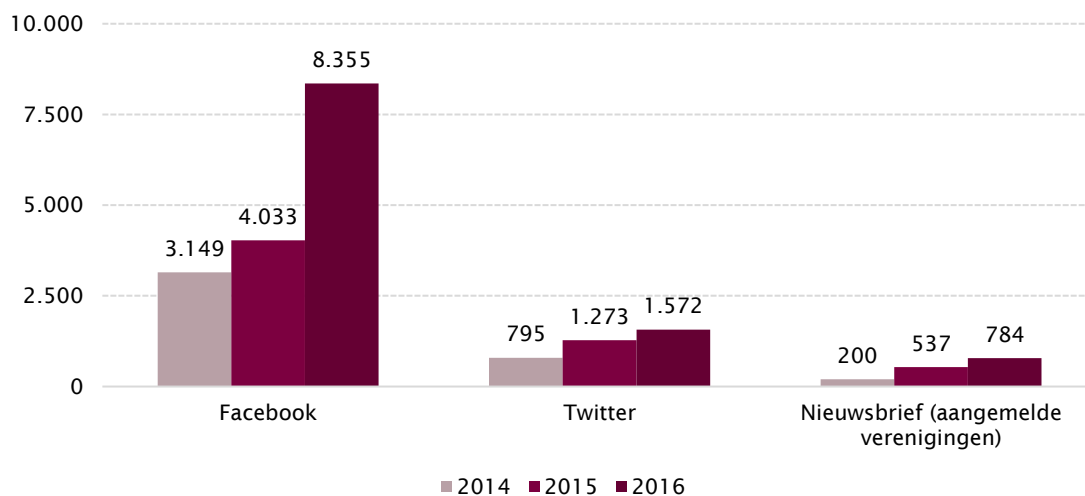
Ouderbetrokkenheid

Sinds 2014 is ouderbetrokkenheid een apart onderdeel van het VSK-programma. Dit programmaonderdeel richt zich op ouders en hun rol in het sportplezier van het kind. Daarbij gaat het om het bewust maken van de mogelijk loyaliteitsproblemen die hun kinderen kunnen ervaren wanneer de visie van de trainer en de ouders niet met elkaar stroken.

Anders dan de doelgroepen trainers, sporters, arbitrage en bestuurders heeft de groep ouders een minder vanzelfsprekende band met de bond. Daarom is gekozen voor een aanpak om de ouders direct via een digitaal platform te bereiken en niet via de vereniging. Het gaat daarbij voornamelijk om ouders van 4- tot 12-jarigen en de ouders van topsporttalenten.

Het ontwikkelde platform draagt de naam Tv-Sportplezier en heeft onder meer Jack van Gelder en Jochem van Gelder als ambassadeurs. Het bereik is het afgelopen jaar met name op Facebook sterk gestegen (8.355 volgers, figuur 2.2). Dat is volgens de projectleider geen toeval omdat dit medium zich bij uitstek goed leent voor interactie, zowel tussen Tv-Sportplezier en de ouder, maar ook voor ouders onderling.

Figuur 2.2 Digitaal bereik van platform Tv-Sportplezier

Naast het communicatieplatform worden ouders ook met thema-avonden bereikt. De workshop *Lang leve de sportouder* is inmiddels tussen 2014 en oktober 2016 ruim 200 keer georganiseerd. De workshop voor ouders van topsporttalenten *Sportouder, een vak apart* is nu dertig keer uitgezet. De projectleider geeft aan dat deze avonden vaak een natuurlijk vervolg op andere producten zoals sportief coachen, waarbij om verdieping in thema's als ouderthematiek gevraagd wordt.

⁹ Dit lectoraat is een samenwerking tussen Windesheim, NOC*NSF, de vijf andere academies voor lichamelijke opvoeding (De Haagse Hogeschool, Fontys, Hanzehogeschool, Hogeschool van Amsterdam, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen), CIOS Nederland, Landstede MBO en de gemeenten Arnhem, Rotterdam en Zwolle.

Tv-Sportplezier is net als in het afgelopen jaar onderdeel van de *Week van de Opvoeding*¹⁰ en is ook geïntegreerd in de nationale finale van het schoolvoetbal. Naast de georganiseerde activiteiten en het bereik op sociale media zijn ook diverse Tv-Sportplezier items uitgegeven. Dit zijn onder meer *best practices* van de KNVB, KNHB en KNLTB in de vorm van boekjes, films en tools voor bondsmedewerkers. Uit verschillende gesprekken met betrokken programmamedewerkers komt naar voren dat het begrip *sportplezier* zich eenvoudig en eenduidig naar de VSK-bonden laat communiceren. In het vervolg daarop zal het ook voor andere doelgroepen zoals trainers, bestuurders en arbitrage in de komende jaren worden ingezet.

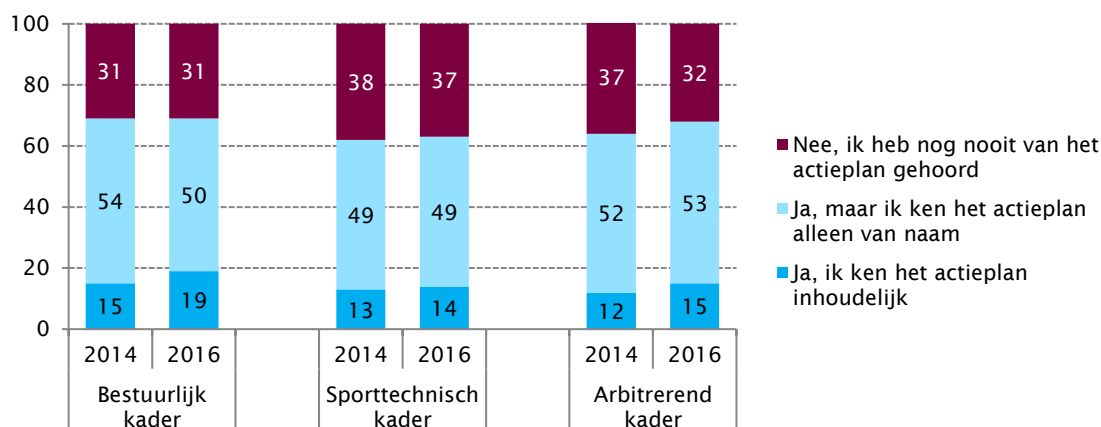
In april 2014 zijn de theatervoorstellingen ‘Wel winnen hè’ afgerond na een totaal van 38.241 bezoekers. Deze theatertour was gericht op het bewust maken van de thematiek die rond VSK bij ouders en vrijwilligers speelt (Samen naar een veilig sportklimaat/R2, 2014).

2.2 Bekendheid met VSK-programma

De afgelopen jaren zijn binnen het VSK-programma de nodige communicatieactiviteiten ontwikkeld en uitgezet om in de sport gewenst gedrag te stimuleren en ongewenst gedrag te voorkomen en zo ook het VSK-actieplan onder de aandacht te brengen.

Vier jaar na de start van het VSK-programma kent twee derde van de kaderfunctionarissen (bestuurders, trainers/coaches/begeleiders en arbitrage) het nationaal actieplan Naar een veiliger sportklimaat (figuur 2.3). Ruim een op de tien functionarissen kent het actieplan inhoudelijk. De helft van de functionarissen kent het plan alleen van naam¹¹. Bij het bestuurlijk kader is het actieplan beter bekend dan bij het sporttechnisch en arbitrerend kader. Het bestuurlijk kader dat het actieplan echt inhoudelijk kent, steeg tussen 2014 en 2016 van 15 naar 19 procent. Bij het arbitrerend kader steeg het aandeel dat het plan inhoudelijk kent van 12 naar 15 procent. In de VSK-monitor 2015 constateerden we ook al een (lichte stijging) van inhoudelijke kennis van het actieplan bij verenigingsbestuurders en bondscheidsrechters.

Figuur 2.3 Bekendheid met het nationaal actieplan Naar een veiliger sportklimaat (VSK) (percentage kaderfunctionarissen)

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

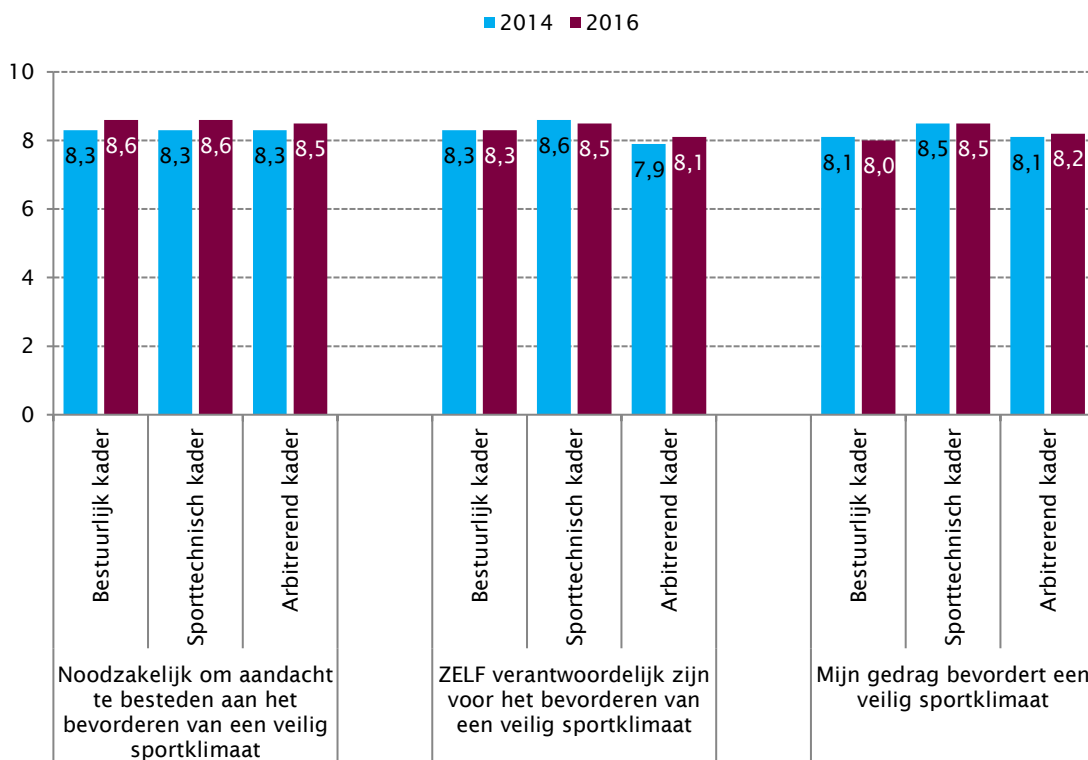
¹⁰ De Week van de Opvoeding draait om ontmoeting en uitwisseling tussen ouders, medeopvoeders, kinderen en jongeren en wordt mede mogelijk gemaakt door het ministerie van VWS. In 2016 werd deze week voor de zesde keer georganiseerd en dit jaar was het thema ‘contact’.

¹¹ Van alle kaderfunctionarissen samen geeft 34 procent aan nog nooit van het actieplan te hebben gehoord. Bij kaderfunctionarissen actief in VSK-bonden heeft 32 procent nog nooit van het actieplan gehoord. Bij kaderfunctionarissen actief bij niet-VSK bonden is dat 43 procent.

Bewust van noodzaak VSK en eigen rol binnen VSK

De noodzaak bij de kaderfunctionarissen om aandacht te besteden aan het bevorderen van VSK ligt in 2016 iets hoger dan in 2014 (figuur 2.3). Dit vertaalt zich echter niet altijd naar meer eigen verantwoordelijkheid en bevorderend gedrag van de functionarissen. Bij het bestuurlijk en sporttechnisch kader is de mate dat zij zelf vinden verantwoordelijk te zijn voor het bevorderen van een veilig sportklimaat en het eigen gedrag dat het veilig sportklimaat bevordert, gelijk gebleven of met 0,1 punt afgenomen. Alleen bij het arbitrerend kader is sprake van een zeer lichte stijging ten aanzien van verantwoordelijkheidsgevoel en klimaatbevorderend gedrag.

Figuur 2.4 Noodzaak aandacht besteden aan en bewustzijn eigen rol in het bevorderen van een veilig sportklimaat (VSK) (schaal 1-10, gemiddelden)

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

3. Preventie en omgang

Met het actieplan wordt ingezet op het voorkomen van ongewenst gedrag én het stimuleren van gewenst gedrag. Het VSK-programma is opgezet om dit te bewerkstelligen onder andere door aandacht te hebben voor spel- en gedragsregels, tuchtrecht en arbitrage. Ondanks al die inspanningen loopt het in de sport soms uit de hand en is het nodig om ook het omgaan met (zwaar) onwenselijk gedrag goed te organiseren. De aanwezigheid van protocollen voor de aanpak van excessen en molestatie van scheidsrechters zijn dan van belang, maar ook vertrouwenscontactpersonen, verklaring omtrent gedrag en het meldpunt sport. In dit hoofdstuk schetsen we de ontwikkelingen in de genomen maatregelen met betrekking tot preventie en de omgang van onwenselijk gedrag.

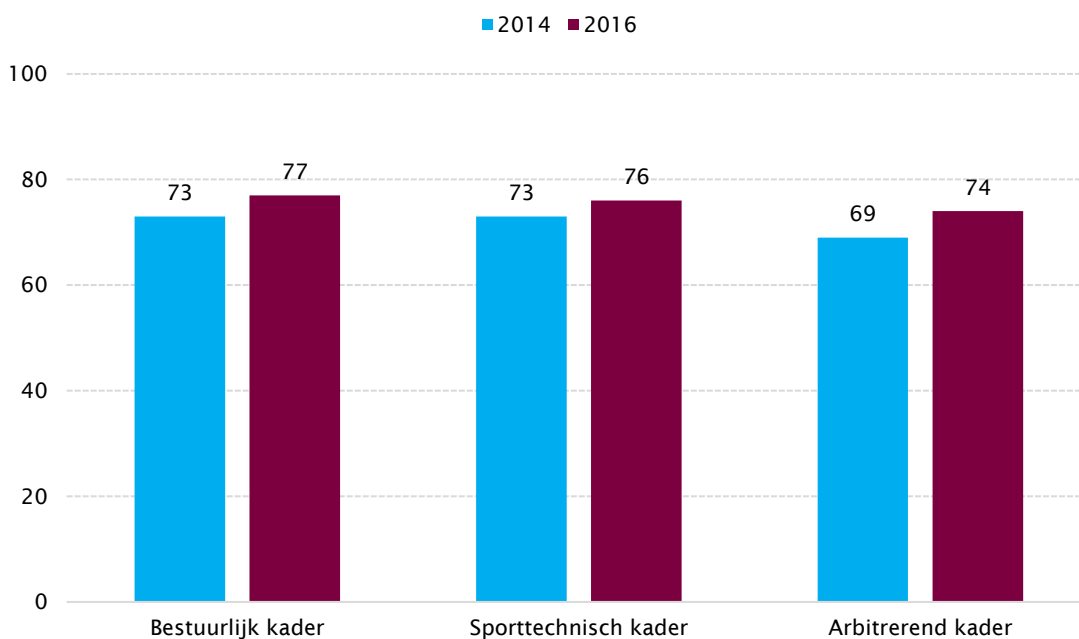
3.1 Spel- en gedragsregels

Vanuit het VSK-programma wordt aandacht besteed aan spel- en gedragsregels. Uitgangspunt daarbij is dat spel- en gedragsregels een belangrijke rol spelen bij de bevordering van veiligheid en spelplezier in en om het veld. Het is daarbij wel van belang dat regels bekend en functioneel zijn. De afgelopen jaren is steeds meer aandacht gekomen voor het spelregelkennis en de aanwezigheid en het kennen van gedragsregels.

Gedragsregels

Gedragsregels zijn van waarde wanneer ze bekend zijn en binnen een vereniging worden aangeleerd. Sinds de eerste metingen voor de VSK-monitor in 2013 neemt de aandacht voor gedragsregels jaarlijks toe. Ook in 2016 is het aantal kaderfunctionarissen dat constateert dat er gedragsregels binnen de vereniging zijn iets gestegen ten op zichte van 2014 (figuur 3.1). Toch zijn niet alle kaderfunctionarissen op de hoogte van het feit dat bij hun vereniging gedrags- of clubregels aanwezig zijn. Het arbitrerend kader is het minst op de hoogte daarvan (18%) in vergelijking met bestuurlijk kader (3%) en sporttechnisch kader (11%; cijfers niet in figuur).

Figuur 3.1 Heeft uw vereniging omgangs-, gedrags- of clubregels? (percentage kaderfunctionarissen werkzaam in een vereniging)

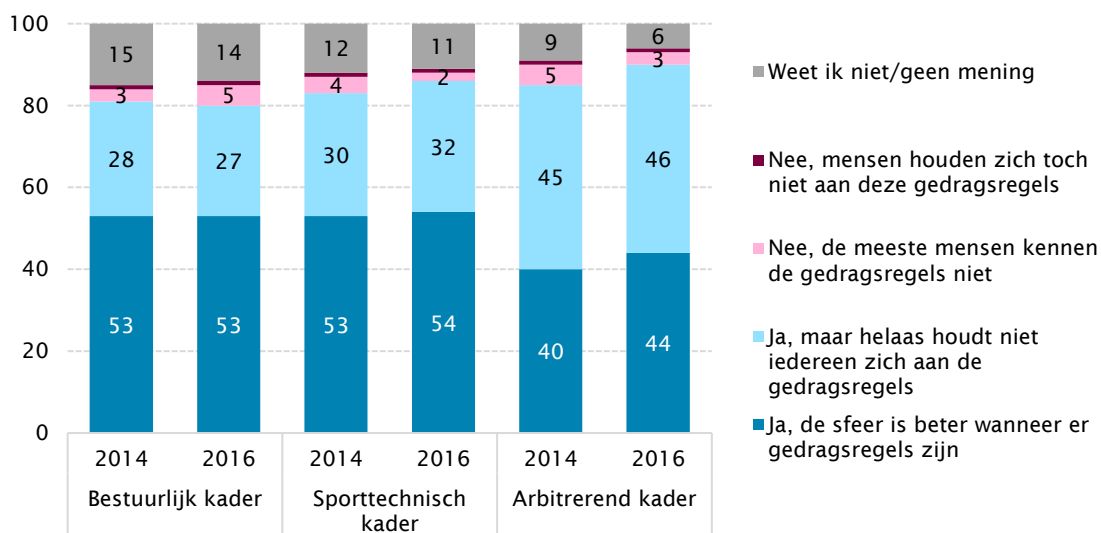

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

Evenals in 2014 besteden de verenigingen in 2016 specifiek aandacht aan het aanleren van gedragsregels volgens de kaderfunctionarissen bij nieuwe leden trainers/coaches/(bege)leiders en huidige leden (bijlage 3, tabel B3.2). Minder aandacht voor het aanleren van gedragsregels is er voor juryleden. Volgens het arbitrerend kader is voor scheidsrechters en toeschouwers vaker aandacht dan in de beleving van bestuurlijk en sporttechnisch kader. Daarnaast besteden verenigingen volgens het sporttechnisch vaker aandacht aan het kennen van de gedragsregels bij specifiek jeugdleden dan in de optiek van het bestuurlijk en arbitrerend kader.

Kaderfunctionarissen zijn over het algemeen overtuigd van het nut van gedragsregels (figuur 3.2). Bij het arbitrerend en het sporttechnisch kader is het aantal functionarissen dat overtuigd is van het nut van gedragsregels iets gestegen ten opzichte van 2014. Bij het bestuurlijk kader is er geen verschil tussen 2014 en 2016. Het arbitrerend kader (90%) is meer overtuigd van het nut dan het bestuurlijk en sporttechnisch kader maar is ook het meest sceptisch over de mate waarin 'iedereen' zich aan de gedragsregels houdt (46%). Een kwart van het bestuurlijk kader is van mening dat helaas niet iedereen zich aan de gedragsregels houdt.

Figuur 3.2 Vindt u gedragsregels nuttig? (percentage kaderfunctionarissen)

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

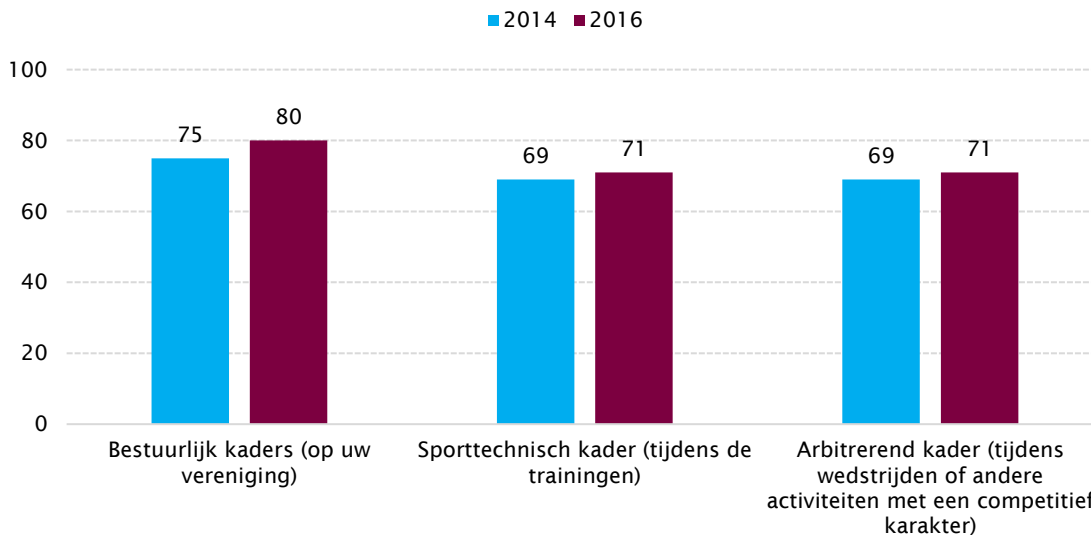
Spelregels

De veronderstelling is dat bekendheid met de spelregels een belangrijke voorwaarde is voor veiligheid en spelplezier (Steenbergen, 2010). De afgelopen jaren is binnen het VSK-programma de nodige aandacht besteed aan het leren kennen van de spelregels. 11 sportbonden¹² bieden hun leden de 'Masterz'-website aan om de spelregelkennis te vergroten. Op deze website vinden leden de spelregels in begrijpelijke taal, veel voorkomende spelsituaties die tot discussie kunnen leiden en toetsvragen om te kunnen oefenen. Ook kunnen leden hun officiële spelregelbewijs halen. In de Week van de Scheidsrechter worden door verschillende bonden activiteiten georganiseerd die in het teken staan van spelregelkennis, zoals spelregelcafé's (zie ook paragraaf 2.2 arbitrage). Het aantal verenigingen dat werkt met een verplicht spelregelbewijs en/of spelregelavonden/spelregelcafé's organiseert is in 2016 gestegen (paragraaf 2.5)

¹² Basketbal, Handbal, Honk en Softbal, Judo, Korfbal, Paardensport, Squash, Tafeltennis, Tennis, Voetbal en Volleybal.

Ongeveer drie kwart van de kaderfunctionarissen geeft aan dat hun vereniging aandacht besteedt aan het kennen van de spelregels (figuur 3.3)¹³. Met name bij het bestuurlijk kader is een lichte stijging in 2016 ten opzichte van 2014 van het aantal functionarissen dat aangeeft dat bij hun vereniging aandacht is voor het kennen van de spelregels. Ook in de VSK-monitor van 2015 werd een lichte stijging bij verenigingen geconstateerd in aandacht voor spelregelkennis (78% in 2013 en 84% in 2015).

Figuur 3.3 Besteedt uw vereniging aandacht aan het kennen van de spelregels? (percentage kaderfunctionarissen werkzaam in een vereniging)

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

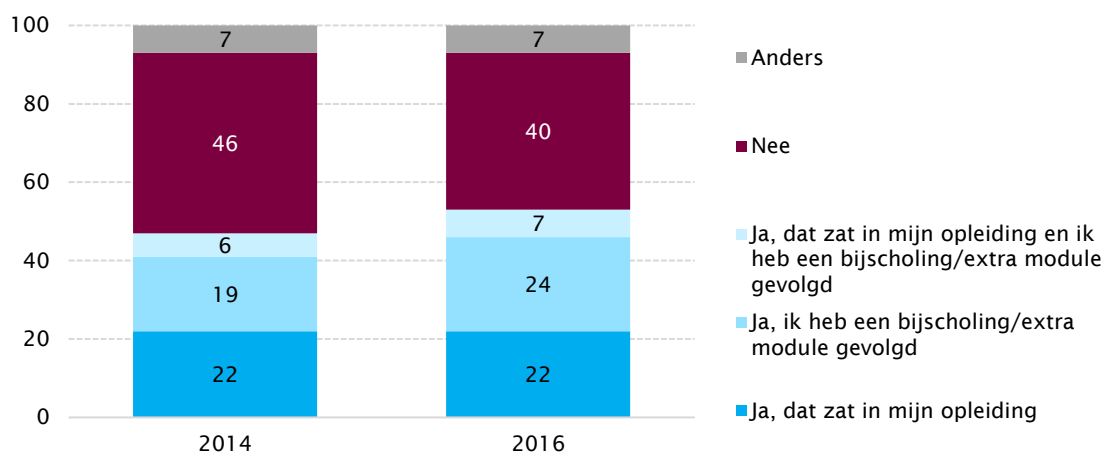
Evenals in voorgaande jaren richten verenigingen zich bij spelregelkennis vooral op huidige leden, nieuwe leden en trainer-coaches/(bege)leiders volgens de kaderfunctionarissen (bijlage 3, tabel B3.3). Alle kaderfunctionarissen constateren een dalende aandacht voor spelregelkennis bij scheidsrechters en juryleden in 2016 ten opzichte van 2014 (bijlage 3, tabel B3.3). Ondanks de verschillende activiteiten die ondernomen worden ten aanzien van spelregelkennis (Masterz, spelregelavonden, spelregelcafé's, Week van de Scheidsrechter) waarbij ook scheidsrechters en juryleden zijn betrokken, lijkt er volgens de functionarissen toch meer aandacht uit te gaan naar sporters en trainers/coaches dan naar arbitrerend kader. Met name arbitrerend kader bemerkt een verminderde aandacht. Volgens kaderfunctionarissen is er iets meer aandacht voor het kennen van spelregels bij toeschouwers in vergelijking met 2014.

3.2 Weerbaarheid arbitrage

De behoefte aan (meer) scholing van mentale weerbaarheid onder bondscheidsrechters is nagenoeg gelijk gebleven. In 2014 gaf 26 procent aan hier behoefte aan te hebben, in 2016 is dat 27 procent (cijfers niet in figuur). Wel steeg het aandeel arbiters dat op enige wijze geschoold is in mentale weerbaarheid van 47 procent naar 53 procent (figuur 3.4).

¹³ In een vergelijkbare vraag, maar een andere onderzoeksgroep, gaf 84 procent van de verenigingen in 2015 aan aandacht te besteden aan het kennen van spelregels. Dit cijfer is niet één op één vergelijkbaar met de cijfers in figuur 3.3.

Figuur 3.4 Geschoold in mentale weerbaarheid (percentage arbitrerend kader)

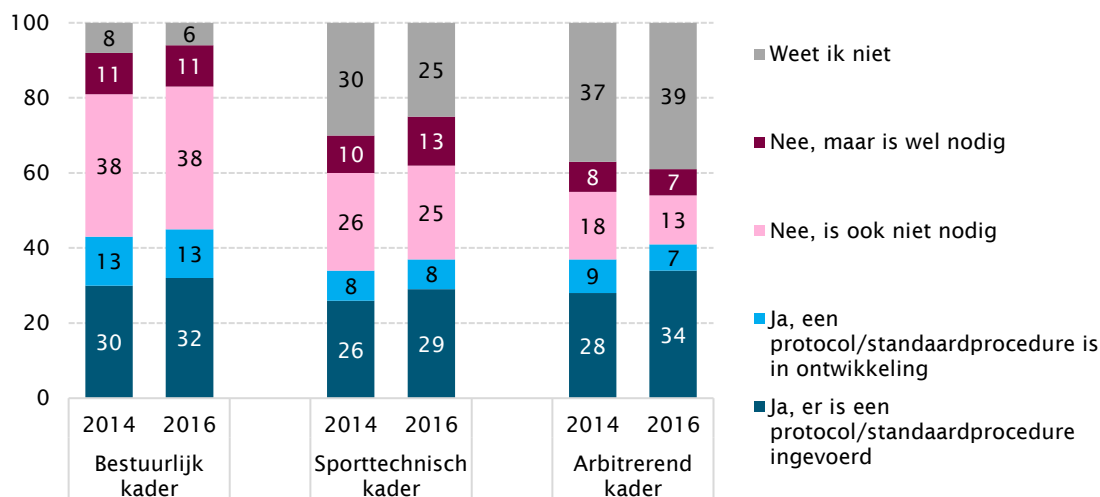

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

3.3 Protocol effectieve aanpak excessen

Bonden en verenigingen zijn belangrijke partijen als het gaat om de effectieve aanpak van zwaar ongewenst gedrag (excessen). Drie op de tien kaderfunctionarissen geeft in 2016 aan dat in hun vereniging een protocol of standaardprocedure voor de aanpak van zwaar ongewenst gedrag is ingevoerd (figuur 3.5). Met name bij het arbitrerend kader is een lichte stijging waarneembaar ten opzichte van 2014¹⁴. Het bestuurlijk kader is vaker dan de andere kaderfunctionarissen van mening dat het ook niet nodig is.

Tabel 3.5 Heeft uw vereniging een protocol of standaardprocedure voor de aanpak van zwaar ongewenst gedrag (excessen)? (percentage kaderfunctionarissen werkzaam in een vereniging)

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

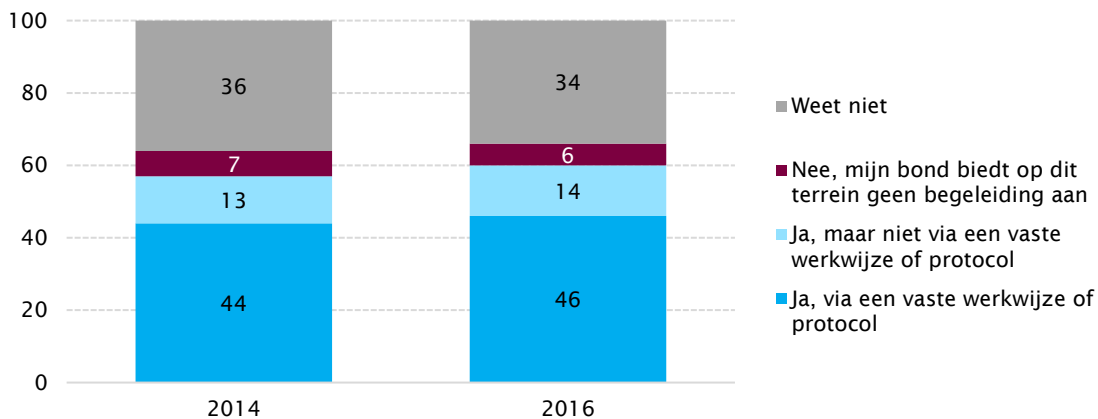
¹⁴ In een vergelijkbare vraag, maar bij een andere onderzoeksgroep, gaf in 2015 12 procent van de verenigingen aan dat er een protocol aanwezig was (Romijn et al., 2015). Ook daar was een lichte toename waarneembaar, met name bij voetbalverenigingen en overige teamsporten.

Begeleiding van arbitrage (aanbod)

De begeleiding van arbiters gaat in sommige gevallen via de bond en in andere gevallen via de vereniging. Een derde van het arbitrerend kader (bonds- en verenigingsarbitrage) geeft aan niet op de hoogte te zijn van een aanbod van de sportbond bij geweld tegen een scheidsrechter/official (34%, figuur 3.6). Dat aandeel is vergelijkbaar met het percentage van 36 procent in 2014.

Zes op de tien kaderfunctionarissen arbitrage geeft aan begeleiding via de bond te kunnen ontvangen als zij slachtoffer worden van geweld tegen de eigen persoon (57% in 2014). Dit verloopt veelal via een vaste werkwijze of protocol.

Tabel 3.6 Aanbod van de bond bij geweld tegen een scheidsrechter/official (percentage arbitrerend kader)

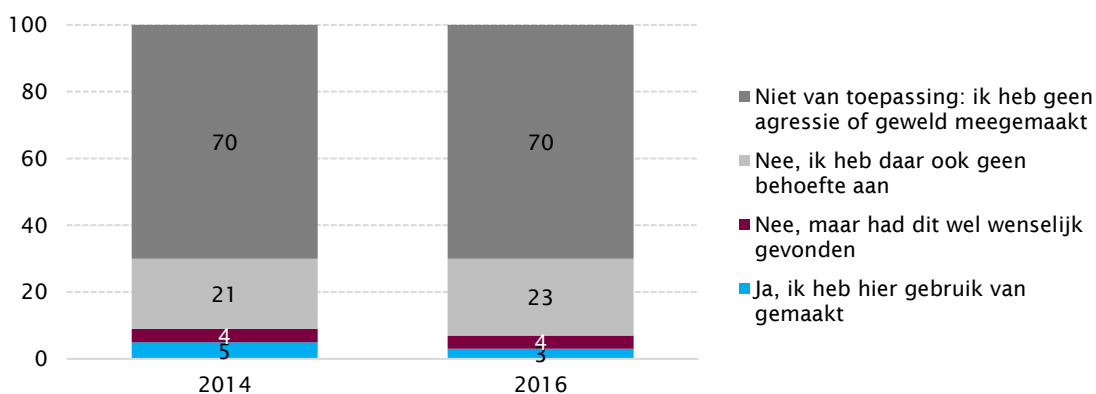

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

Begeleiding van arbitrage (gebruik)

Van al het arbitrerend kader dat aangeeft een beroep te kunnen doen op begeleiding vanuit de sportbond bij zwaar ongewenst gedrag, geeft zeventig procent aan dat deze begeleiding niet op hen van toepassing is omdat ze geen agressie of geweld hebben meegemaakt (tabel 3.7). Deze situatie is vrijwel gelijk aan die in 2014. In 2015 is een vergelijkbare vraag gesteld aan bondscheidsrechters (Schouten, 2015). Daarvan gaf 80 procent aan dat het voor hen niet van toepassing was omdat zij geen agressie hadden meegemaakt. Er waren ook geen veranderingen ten opzichte van twee jaar eerder. Het aandeel arbitrerend kader dat gebruikmaakte van begeleiding door de bond daalde met twee procentpunten sinds 2014 (van 5% naar 3%).

Tabel 3.7 Gebruik van begeleiding door de bond bij het meemaken van agressie of geweld (percentage, arbitrerend kader met aanbod voor begeleiding)

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

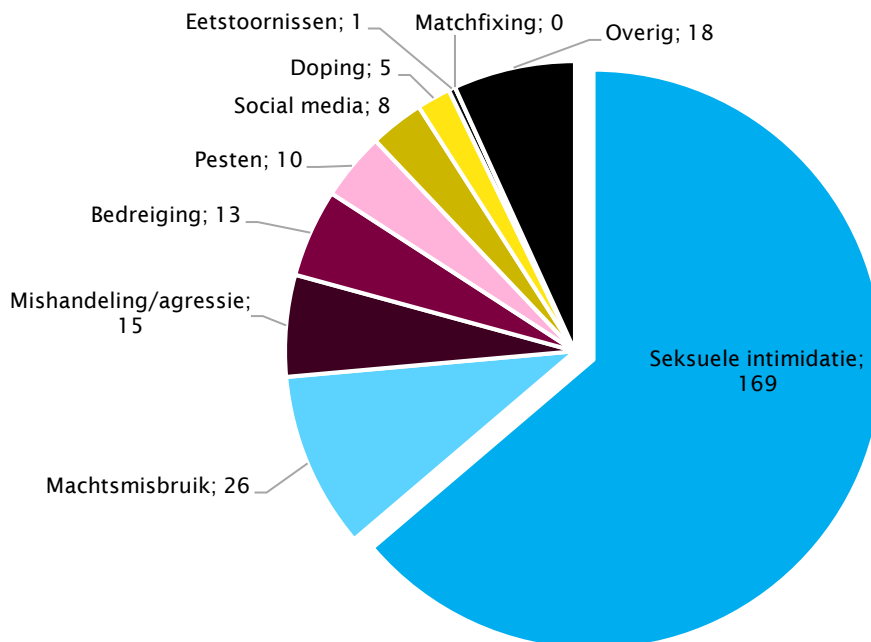
Seksuele Intimidatie (SI)

Op 20 mei 2014 is het Vertrouwenspunt Sport gelanceerd. Bij dit Vertrouwenspunt kan iedereen uit de sport terecht met vragen over grensoverschrijdend gedrag (zoals seksuele intimidatie, discriminatie, pesten, bedreiging en geweld), matchfixing en doping. Het Vertrouwenspunt Sport was een vernieuwing en uitbreiding van de Hulplijn die NOC*NSF al sinds 1997 voor seksuele intimidatie had. Achter het Vertrouwenspunt Sport is een landelijke poule van twaalf vertrouwenspersonen en adviseurs actief.

Na de lancering in mei 2014 van het Vertrouwenspunt Sport is het aantal meldingen sterk gestegen. Die uitbreiding is ook in 2015 doorgezet. Het grotere aantal telefoontjes komt volgens het Vertrouwenspunt doordat de sporter voor meer thema's bij het Vertrouwenspunt Sport terecht kan, maar ook vooral doordat meer over het Vertrouwenspunt Sport wordt gecommuniceerd en doordat enkele actieve vertrouwenscontactpersonen van bonden naar het Vertrouwenspunt Sport doorverwijzen.

In 2015 zijn 265 meldingen (en vragen) via telefoon, e-mail en het webmeldsysteem binnengekomen (193 in 2014). Deze meldingen hebben voornamelijk betrekking op seksuele intimidatie (169), met thema's als zogenaamde functionele aanrakingen, aanranding, verkrachting, verbale seksuele intimidatie, voyeurisme, foto's, ongewenste relaties en pornografie (figuur 3.8). In 2015 hadden 72 meldingen betrekking op andere vormen van grensoverschrijdend gedrag, zoals machtsmisbruik (26), mishandeling/agressie (15), bedreiging (13), pesten (10) en sociale media (8). Op de thema's doping (5), matchfixing (0) en eetstoornissen (1) kwamen in 2015 relatief weinig meldingen binnen. Een aantal meldingen is niet nader gespecificeerd. In 2014 hadden 184 meldingen betrekking op 'seksuele intimidatie en pesten', deze zijn destijds niet verder in categorieën gespecificeerd.

Figuur 3.8 Meldingen en vragen (via telefoon, e-mail en webmeldsysteem) bij Vertrouwenspunt Sport 2015, in absoluut aantal naar aard van de vraag

Bron: NOC*NSF, bewerking Mulier Instituut

De meldingen komen van leden van 38 sportbonden en 1 andere organisatie. Van alle aanmeldingen hebben 46 betrekking op topsport en subtopsport. De overige komen vanuit de breedtesport.

Register ontuchtplegers

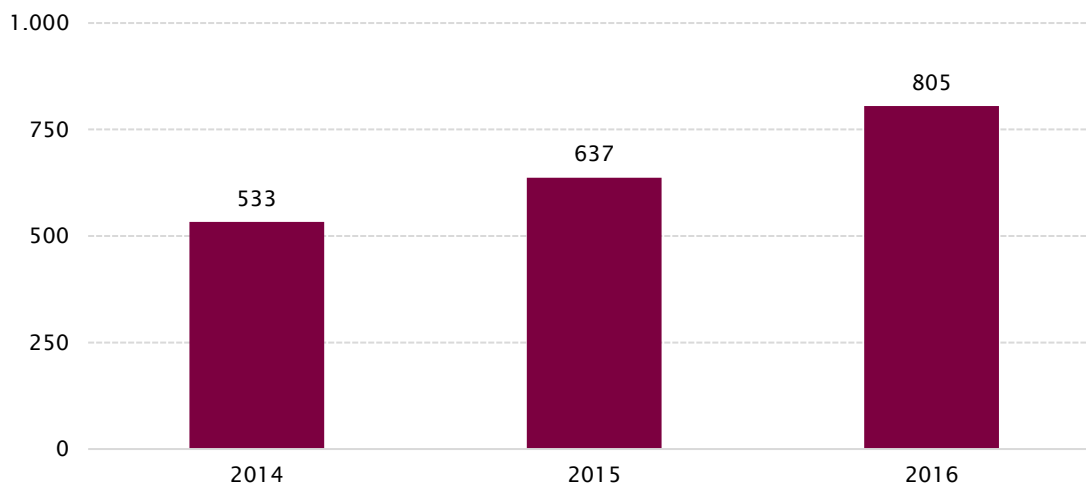
NOC*NSF heeft een Register ontuchtplegers in gebruik. Tuchtrechtelijke uitspraken rondom seksuele intimidatie van bonden en het ISR (Instituut Sportrechtspraak) worden in dit systeem voor de duur van de sanctie geregistreerd. In het Register kunnen verenigingen via hun bond of NOC*NSF laten toetsen of (nieuwe) begeleiders in de sport al dan niet een tuchtrechtelijke veroordeling hebben gehad. Op dit moment staan drie namen op deze lijst. NOC*NSF en de Nederlandse Organisaties Vrijwilligerswerk willen het mogelijk maken dat veroordelingen van alle aangesloten vrijwilligersorganisaties (dus breder dan sport) via het register kunnen worden geraadpleegd.

Vertrouwenscontactpersonen bij verenigingen

Alle 74 sportbonden hebben een bij NOC*NSF geregistreerde vertrouwenscontactpersoon aangesteld. Enkele bonden hebben meer dan één vertrouwenscontactpersoon aangewezen. De KNVB heeft bijvoorbeeld tien vertrouwenscontactpersonen in dienst.

Vertrouwenscontactpersonen kunnen een belangrijke rol spelen in de opvolging en voorkomen van herhaling van grensoverschrijdend gedrag. NOC*NSF en het VSK-programma zetten daarom in op hun opleiding en aanstelling. Via de opleiding van NOC*NSF zijn tussen 2005 en zomer 2016 op dit moment 805 vertrouwenscontactpersonen getraind. Dat is bijna een verdubbeling ten opzichte van 2014 (533). Naast deze specifiek getrainde vertrouwenscontactpersonen zijn in de verenigingen ook meer vertrouwens(contact)personen actief. Het is onbekend hoe vaak vertrouwenscontactpersonen bij verenigingen worden geraadpleegd.

Figuur 3.9 Aantal getrainde vertrouwenscontactpersonen, per jaar (cumulatief)

3.4 Huidige stand van zaken tuchtrecht

De samenwerking van het VSK-programma met het Instituut Sportrechtspraak (ISR) is ook in 2016 gecontinueerd. Een financiële bijdrage van het VSK-programma droeg onder meer zorg voor de scholing van tuchtrechters van de bonden en het ISR.

In 2016 is één nieuwe sportbond bij het ISR aangesloten. Daarmee zijn op 1 oktober 2016 55 van de 74 sportbonden en één andere sportorganisatie bij het ISR aangesloten. Overigens is het ISR met een vijftal andere sportorganisaties in gesprek om aansluiting op korte termijn te bewerkstelligen.

In 2015 behandelde het ISR veertien aangiften. Dit betrof acht dopinggevallen, drie zaken die onder het algemeen tuchtrecht vielen, twee zaken met betrekking tot seksuele intimidatie (SI) en één arbitragezaak. In de eerste helft van 2016 zijn inmiddels 11 zaken bij het ISR aangemeld.

In juni 2016 is er een wijziging doorgevoerd in de structuur binnen het ISR: een poule van aanklagers en een onderzoekscommissie zijn geïnstalleerd om sportorganisaties bij te staan in het doen van aangifte en het verzamelen van feiten die daarin kunnen worden gebruikt. De aanklager dient binnen de statuten van de sportorganisatie beschreven te zijn. Bonden die hun statuten hebben aangepast kunnen vervolgens van de diensten van de aanklager gebruikmaken. Om die reden hanteert het ISR vanaf medio juni tijdelijk twee reglementen voor tuchtzaken seksuele intimidatie en doping. Eén voor sportorganisaties die de aanklager al hebben opgenomen in de statuten en één voor bonden die dat nog moeten doen. De onderzoekscommissie staat ter beschikking van de gehele sport, ongeacht hun aansluiting bij het ISR. De onderzoekscommissie wordt ingeschakeld bij complexe zaken binnen de thema's matchfixing en seksuele intimidatie.

Het reglement matchfixing is medio juni 2016 vastgesteld. Bonden dienen zich hiervoor apart aan te sluiten bij het ISR. Voor de zogenaamde topsportbonden is het hebben van een reglement matchfixing vanaf 1 januari 2017 verplicht conform de minimale kwaliteitseisen van NOC*NSF. De databank die door het ISR in 2010 is opgezet, met daarin alle uitspraken van het ISR, kan door alle bonden (tegen betaling ook voor niet-aangesloten bonden) worden gebruikt. De databank bevatte vorig jaar 135 zaken. Per 1 september 2016 zijn dat er 144.

Als aanvulling op de bijscholingsbijeenkomsten die het ISR in samenwerking met de Vrije Universiteit Amsterdam voor tuchtrechters verzorgt, is er medewerking verleend aan diverse bijeenkomsten van NOC*NSF en het programma Veilig Sportklimaat.

3.5 Integraal veiligheidsbeleid

Twee belangrijke pijlers van het integraal veiligheidsbeleid/ketenaanpak zijn de veiligheidsanalyse en de training Sport en Gedrag die door Halt en de KNVB worden uitgevoerd. In de afgelopen jaren is hier een start mee gemaakt. Het afgelopen jaar zijn deze verder ontwikkeld.

Veiligheidsanalyse

Verenigingen die meer dan gemiddeld in het tuchtrecht voorkomen, komen in de aanpak risicoverenigingen terecht. Dit start met de 'duiden-fase'. Hierin wordt de vereniging in staat gesteld om zelf maatregelen te nemen. Indien de vereniging geen of niet afdoende maatregelen treft, komt zij in de 'sturen-fase' terecht. In deze fase gaan de KNVB en Halt in gesprek te nemen maatregelen te onderzoeken. De veiligheidsanalyse wordt hiervoor gebruikt. Er zijn vier à vijf verenigingen die momenteel in deze 'sturen-fase' zitten. Indien de vereniging geen of niet afdoende resultaat boekt, komen zij in de 'straffen-fase' terecht. Hierbij wordt onaangekondigde bezoeken afgelegd. Indien de geconstateerde problemen weer zichtbaar zijn, wordt met de gemeente en eventuele andere stakeholders over mogelijke straffen overlegd. In de meest extreme gevallen kan in een dergelijk geval overgegaan worden tot roeyement van de vereniging. Tot op heden is nog geen vereniging in de 'straffen-fase' beland.

Training Sport en Gedrag

De training Sport en Gedrag is bij wijze van pilot in het seizoen 2014-2015 uitgerold in de districten West II en Zuid I. Deze training betrof een educatieve straf in het voetbal. Hierbij bestond de mogelijkheid om in ruil voor strafvermindering een speciaal ontwikkelde training te doorlopen die van de Halt-straf is afgeleid. Deze training is destijds twintig keer aangeboden en vijf keer doorlopen.

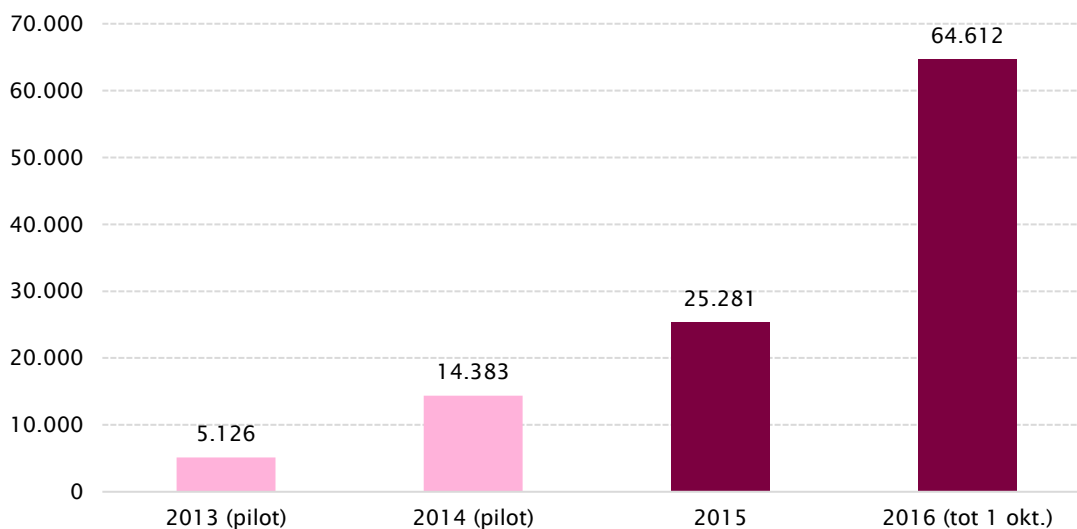
Inmiddels wordt deze training landelijk aangeboden en is deze door zeventig jeugdspelers (allen voetbal) doorlopen. De training bestaat uit twee gesprekken en een excuusgesprek. Bij goed gevolg wordt een straf van zeven wedstrijden omgezet naar twee. Daarnaast is ook Sport en Gedrag 2 training ontwikkeld voor de excessieve overtredingen en langdurige schorsingen. Dit gaat om straffen van minimaal een half jaar. Deze training bestaat uit een serie van acht gesprekken op het gebied van agressieregulatie en een opdracht binnen de eigen vereniging. Met het doorlopen van deze training kan de straf met een derde gereduceerd worden.

3.6 Verklaring Omtrent Gedrag (VOG)

Mede dankzij de inspanningen van het ministerie van Veiligheid en Justitie, is het voor sportclubs mogelijk om gratis een Verklaring Omtrent Gedrag voor vrijwilligers aan te vragen. Organisaties die voor vrijwilligers gratis VOG's willen aanvragen, moeten zich eerst aanmelden voor de Regeling Gratis VOG op gratisvog.nl. Daarbij dienen ze aan te tonen dat ze aan de voorwaarden voldoen en preventief beleid voeren. Na bevestiging van toelating tot de regeling door het ministerie, kunnen sportorganisaties voortaan hun VOG's gratis aanvragen voor vrijwilligers die met minderjarigen en/of met sporters met een verstandelijke beperking werken.

NOC*NSF is contactpunt voor de regeling voor alle sportorganisaties, waaronder ook voor sportorganisaties die geen lid zijn van NOC*NSF. Op 1 oktober 2016 waren in totaal 64.612 VOG's verstrekt aan vrijwilligers in de sport (figuur 3.10). Voorafgaand aan deze regeling is een pilot gehouden van augustus 2012 tot 31 december 2014. Daarin betaalden vrijwilligers hun VOG's, maar konden zij deze daarna declareren via NOC*NSF¹⁵. In deze pilotperiode werden 14.383 VOG's verstrekt.

Figuur 3.10 Aantal verstrekte VOG's aan vrijwilligers in de sport, cumulatief

Voor de Regeling Gratis VOG hebben zich van 1 januari 2015 tot 1 oktober 2016 2.640 sportorganisaties aangemeld. Daarvan zijn inmiddels 2.221 organisaties tot de regeling toegelaten. Van januari 2015 tot 1 oktober 2016 zijn 50.229 gratis VOG's aangevraagd door 1.590 sportorganisaties. Dat zijn gemiddeld 32 VOG's per sportorganisatie die één of meerdere VOG's hebben aangevraagd. Het aantal aangevraagde VOG's per organisatie in 2016 varieert van 1 tot 614 VOG's. Van alle aangevraagde VOG's via de Regeling Gratis VOG is net iets meer dan 0,1 procent geweigerd.

¹⁵ Daarvoor kwamen alleen de deelnemende lidorganisaties van NOC*NSF in aanmerking en gold dat alleen voor vrijwilligers die werken met minderjarigen.

4. Veiligheidsbeleving, incidentie en excessen

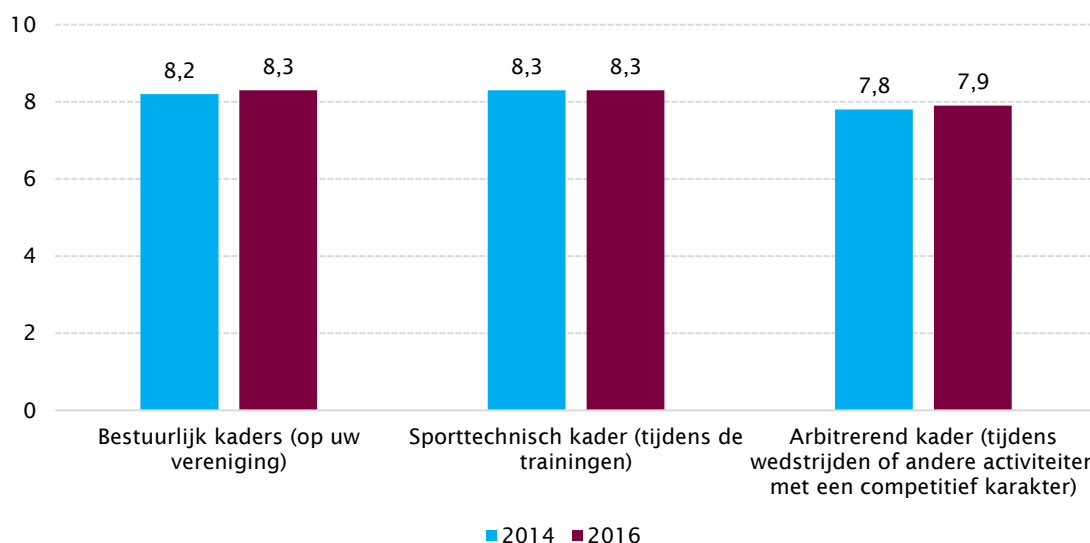
In de vorige hoofdstukken boden we inzicht in het bereik van het programma en de uitrol van maatregelen en interventies. In dit hoofdstuk presenteren we de beschikbare kengetallen met betrekking tot ongewenst gedrag in de sport. Deze cijfers variëren van licht ongewenst gedrag en een gevoel van onveiligheid tot de meest excessieve vormen van wangedrag.

4.1 Veiligheidsbeleving

Of het nu treitervloggers, burenruzies, vechtpartijen in het uitgaansleven of mishandeling van hulpdiensten zijn, als we de media mogen geloven verhardt onze samenleving. Net zoals ook nagenoeg iedere vechtpartij in de sport de (lokale) media haalt. In de rapportage van vorig jaar beschreven we dat ruim drie kwart (76%) van de sporters en wedstrijdbezoekers zich veilig voelt op en rond sportwedstrijden (Romijn et al., 2015).

Deze jaargang vragen we aan de kaderleden die om deze sporters heen staan hoe sociaal veilig zij zich in de sport voelen (figuur 4.1). Voor alle typen kaderleden geldt dat het veiligheidsgevoel tussen 2014 en 2016 nagenoeg onveranderd is gebleven. Het arbitrerend kader waardeert de sociale veiligheid gemiddeld iets lager dan het bestuurlijke en sporttechnische kader.

Figuur 4.1 Rapportcijfer 1 t/m 10 voor sociale veiligheid (1=zeer onveilig en 10=zeer veilig) (gemiddeld cijfer kaderfunctionarissen)

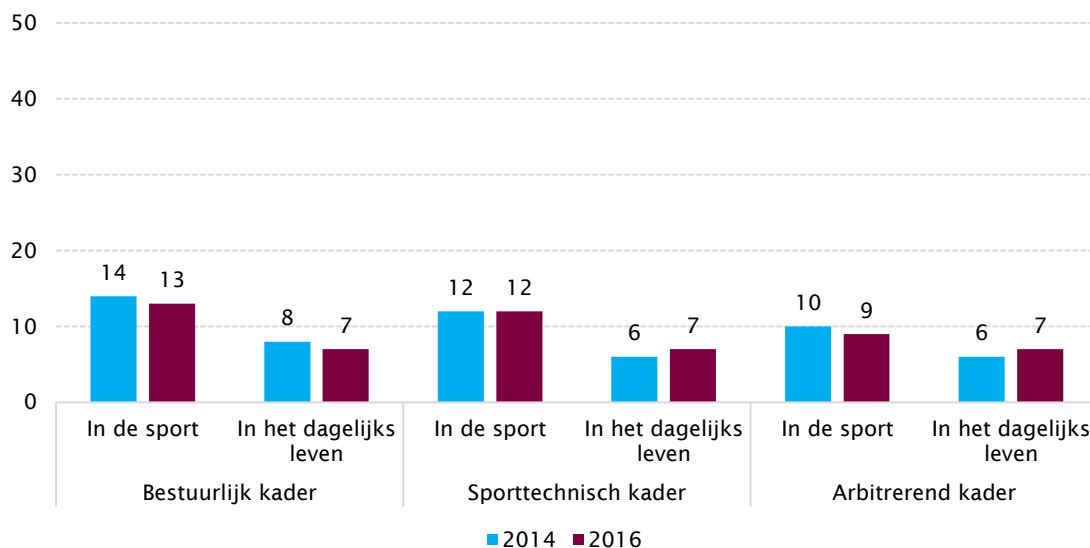

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

Wanneer we de kaderleden expliciet vragen naar de ontwikkeling van het veiligheidsgevoel in de afgelopen jaren, dan geven kaderleden in dezelfde mate als in 2014 aan dat ze zich veiliger zijn gaan voelen in de sport en het dagelijks leven (figuur 4.2). De bestuurders (13%) en sporttechnische kaderleden (12%) geven vaker dan het arbitrerend kader (9%) aan dat het sociale veiligheidsgevoel in de sport voor hen is toegenomen. Tegelijk geven deze groepen in mindere mate aan dat ze zich in het dagelijks leven veiliger voelen (beide 7%).

In elke groep kaderleden is ook een aandeel dat zich juist onveiliger is gaan voelen ten opzichte van de voorgaande jaren. Alleen onder het arbitrerend kader is deze groep ten opzichte van 2014 in 2016 juist kleiner geworden (van 12 naar 10 procent, cijfers niet in figuur). Het aandeel van deze groep onder bestuurders en sporttechnisch kader bleef gelijk (resp. 6 en 8 procent in beide jaren).

Figuur 4.2 Gevoel van sociale veiligheid [...] toegenomen in vergelijking met de afgelopen seizoenen? (percentage kaderfunctionarissen)

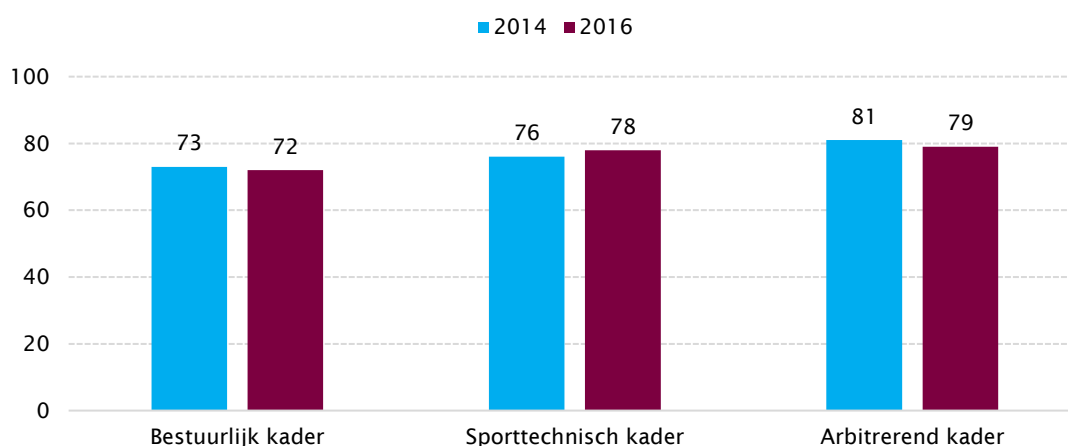

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)
 NB Bij de vraagstelling stond deze toelichting: *Het gaat hier om sociale veiligheid; de omgang met andere mensen, en niet de veiligheid gerelateerd aan beschermend materiaal en dergelijke.*

4.2 Incidentie ongewenst gedrag

Hoewel een grote groep kaderleden zich in de sport veilig voelt, geven veel kaderleden nog steeds aan dat ze in de afgelopen twaalf maanden geconfronteerd zijn met één of meer vormen van wangedrag. Daarbij zijn de verschillen tussen 2014 en 2016 zeer marginaal. Het gaat hierbij om een confrontatie met wangedrag als slachtoffer of getuige. Arbitrerend kader zag zich net als in 2014 het meest geconfronteerd met wangedrag (79%, figuur 4.3). Bestuurlijk kader werd juist het minste geconfronteerd (72%).

Figuur 4.3 Geconfronteerd met vormen van wangedrag (ook als getuige) in de afgelopen 12 maanden, in procenten

Over de hele linie is tussen 2014 en 2016 vooral stabiliteit te zien in hetgeen kaderleden aan wangedrag meemaken. Voor alle kaderleden geldt dat zij het meeste te maken hebben met verbaal geweld. Het bestuurlijk kader zag dit als enige licht afnemen (44% vs 41%, tabel 4.1). Voor arbitrerend kader blijft verbaal geweld een relatief groot probleem (59%). Sporttechnisch kader heeft relatief veel te maken met pesten (41%).

Zowel sporttechnisch als arbitrerend kader zien een afname van lichamelijk geweld met twee procentpunten ten opzichte van 2014 (resp. 17 en 19). De andere opvallende daler is diefstal van eigendommen die bij alle kaderleden met 4 tot 6 procentpunten af is genomen ten opzichte van 2014.

Tabel 4.1 In de afgelopen twaalf maanden (ook als getuige) te maken gehad met onderstaande vormen van wangedrag (percentage kaderfunctionarissen), in procenten van kaderleden die één of meerdere vormen meemaakten

	Bestuurlijk kader		Sporttechnisch kader		Arbitrerend kader	
	2014	2016	2014	2016	2014	2016
Verbaal geweld (schelden, treiteren)	44	41	48	48	58	59
Vernieling of vandalisme	35	30	32	30	33	31
Pesten	32	32	37	41	25	24
Diefstal van persoonlijke eigendommen	24	20	24	18	23	18
Geluidsoverlast	20	24	23	25	30	33
Overlast door alcoholgebruik	15	16	17	17	23	24
Gooien met materiaal	13	17	22	24	26	27
Overlast door tabaksrook	12	15	18	21	26	27
Lichamelijk geweld (slaan, schoppen)	12	13	19	17	21	19
Vrouwonvriendelijk gedrag	8	8	14	13	17	17
Discriminatie vanwege huidskleur	5	6	8	10	15	16
Discriminatie vanwege cultuur of religie	5	5	8	10	14	17
Seksuele intimidatie	3	4	6	5	5	7
Overlast door drugsgebruik	3	4	3	3	4	5
Discriminatie vanwege homoseksualiteit	2	2	3	4	4	6
Bedreiging (met een wapen)	1	2	1	2	2	4

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

4.3 Excessen in de sport: voetbal

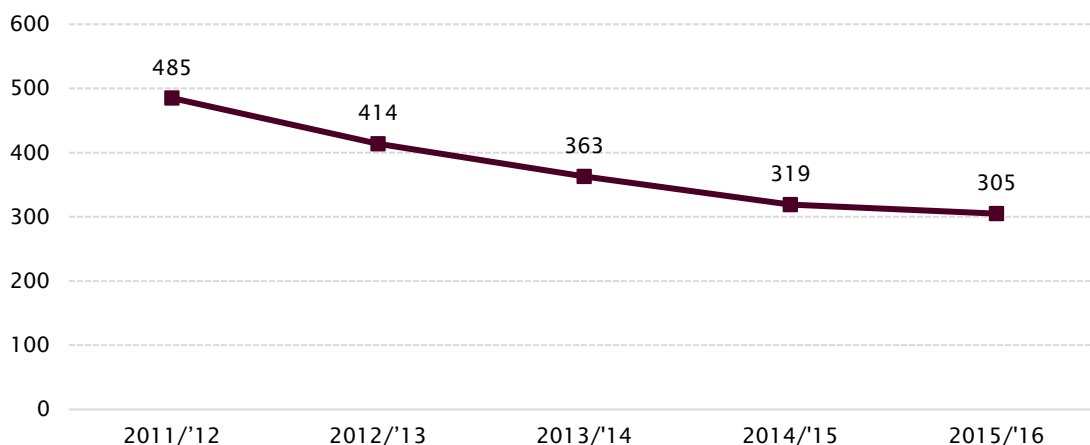
De meeste kleinere wangedragingen kunnen en worden door verenigingen zelf aangepakt (o.a. onsportief gedrag, waarschuwingen en overlast). Zwaardere vergrijpen (fysiek en verbaal geweld, intimidatie en bedreiging) zijn voor de sport wedstrijdoverstijgend en komen als zodanig in veel gevallen bij de sportbond terecht. Deze beslist dan in hoeverre een straf wordt opgelegd. Dergelijke zwaardere vergrijpen worden in deze rapportage beschreven als excessen.

De KNVB beschouwt individuele en collectieve overtredingen als excessieve overtredingen. Nader gespecificeerd bestaat dit uit:

- buitensporig fysiek geweld jegens een individu of meerdere individuen;
- ernstige bedreiging van een individu of meerdere individuen;
- raak spuwen van een individu of meerdere individuen voor, gedurende, dan wel na de wedstrijd.

De KNVB heeft voor excessen in het voetbal een registratiesysteem opgebouwd waaruit jaarlijks het aantal excessen in het amateurvoetbal wordt gerapporteerd. Hieruit blijkt dat het aantal bij de voetbalbond geregistreerde excessen in het seizoen 2015/2016 verder af nam tot 305 gevallen (figuur 4.4). Over deze jaargang is echter geen verdieping mogelijk op individuele of collectieve excessen en kan ook geen context geboden worden voor het aantal gespeelde wedstrijden. Dit heeft te maken met de automatisering van dergelijke gegevens en het jaarverslag van de KNVB over het afgelopen seizoen dat pas na verschijning van deze rapportage wordt opgeleverd.

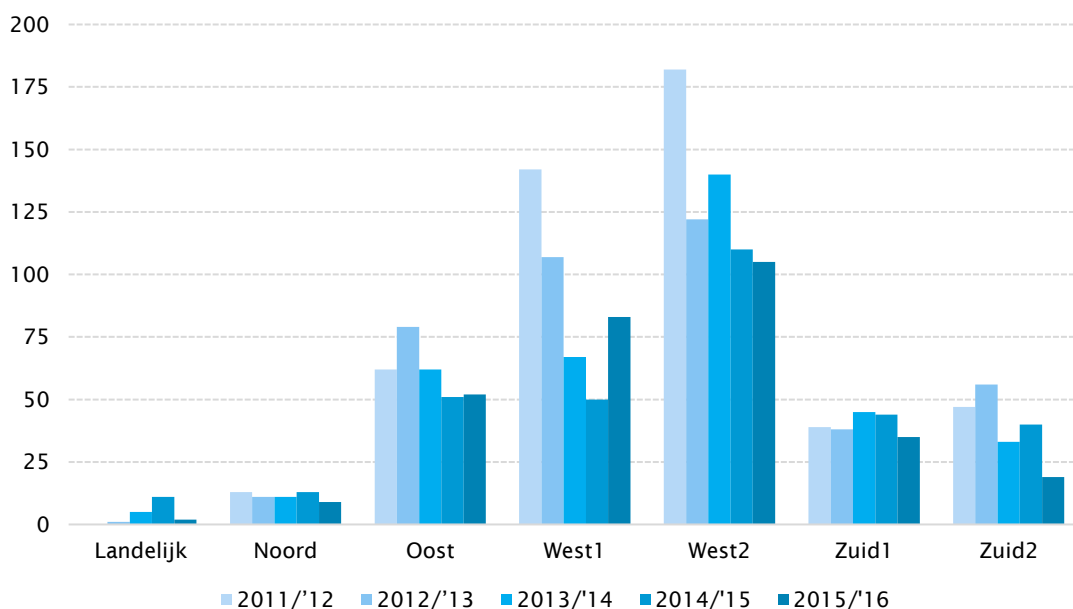
Figuur 4.4 Aantal meldingen van excessen (incidenteel en collectief) in het amateurvoetbal

Bron: KNVB 2016, bewerking Mulier Instituut

In de districten West1 en West2 komen net als voorgaande jaren de meeste excessen voor. Echter, de vergelijking is niet geheel representatief omdat de districten verschillen in aantal leden, teams en wedstrijden. Ook hier ontbreekt informatie over het totaal aantal gespeelde wedstrijden. De ontwikkeling van het aantal excessen in de afgelopen jaren verschilt per district. De opvallende uitschieters zijn West 1 en Oost waar het afgelopen jaar met de trend van het jaarlijks dalende aantal excessen werd gebroken. In de overige districten daalde het laatste jaar het aantal excessen juist weer ten opzichte van het jaar ervoor, ondanks een eerdere (tijdelijke) toename.

Figuur 4.5 Aantal meldingen van excessen (incidenteel en collectief) in het amateurvoetbal, naar district

Nb. 'Landelijk' zijn de landelijke competities die de districten overstijgen

Meldpunt wanordelijkheden en Sport en Geweld

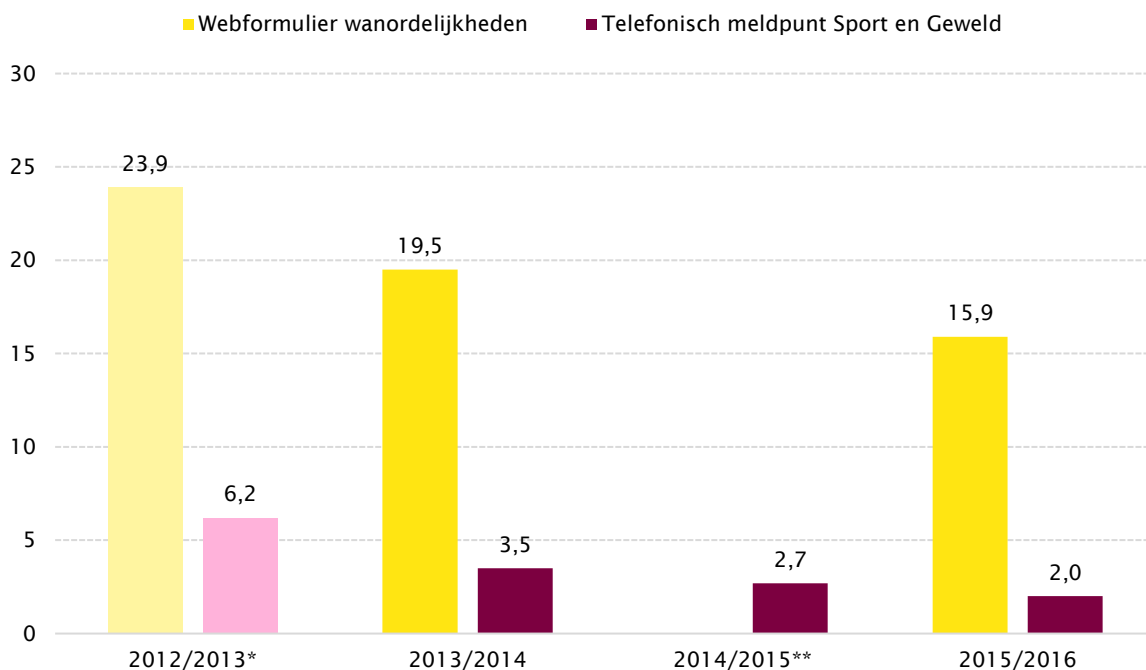
Buiten de officieel geregistreerde excessen in het amateurvoetbal zijn sinds 18 maart 2013 ook het meldpunt wanordelijkheden (digitaal webformulier) en het meldpunt Sport en Geweld (telefonisch) actief. Beide meldpunten zijn een aanvulling op de officiële registraties die door (bonds)arbiters plaatsvinden.

Het webformulier is bedoeld voor zaken die niet spoedeisend zijn en die niet via officiële kanalen voor een tuchtzaak in aanmerking komen. Daarbij valt onder andere te denken aan partijdige scheids- of grensrechters, wangedrag langs de lijn of andere vervelende ervaringen. De KNVB gebruikt deze meldingen om daar waar mogelijk vroegtijdig actie te ondernemen. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om het inzetten van waarnemers of het nadrukkelijk volgen en assisteren van (veel)genoemde verenigingen.

Het telefonisch meldpunt Sport en Geweld is bedoeld voor de wedstrijddagen en indien gewenst kan bij een melding direct worden gehandeld. De aard van de melding bepaalt daarbij het vervolgtraject. Dit verschilt van telefonische ondersteuning met adviezen tot de inzet van politie of het opstarten van tuchtrechtelijk traject.

Sinds het eerste seizoen waarin de beide meldpunten actief zijn, nam het gemiddeld aantal meldingen per week af. Het telefonisch meldpunt werd in het afgelopen seizoen gemiddeld bijna twee keer per week bereikt (79 in totaal), terwijl dat in het seizoen daarvoor nog 2,7 was (110 in totaal). Ook het webformulier werd in het afgelopen jaar minder vaak ingevuld (15,9 per week, 636 in totaal). In 2014/2015 zijn daar geen gegevens van beschikbaar, maar ten opzichte van 2013/2014 is een afname te zien (figuur 4.6). De gegevens van 2012/2013 zijn gebaseerd op de laatste 11 competitieweken van dat jaar en het is aannemelijk dat dit de uitkomsten heeft beïnvloed. De meeste meldingen worden namelijk gedaan in de slotweken van de competitie waarin de beslissingen over kampioenschappen, promotie en degradatie vallen. Deze cijfers zijn om die reden niet helemaal vergelijkbaar met de andere (volledige) jaren.

Figuur 4.6 Geregistreerde meldingen bij meldpunten wanordelijkheden en Sport en Geweld, gemiddeld aantal meldingen per week in een heel seizoen (40 weken)

* week 12 t/m 22 (11 weken)

** geen gegevens beschikbaar van meldpunt wanordelijkheden

Reactie voetbalscheidsrechters

Vier op de vijf scheidsrechters geeft aan te maken te hebben met één of meerdere vormen van wangedrag (paragraaf 4.2). Dit cijfer wordt ondersteund door de geluiden die het Centraal Orgaan Voetbalscheidsrechters (COVS) van hun eigen leden opvangt. Echter, het COVS ziet daarentegen geen afname van het aantal incidenten, zoals het dalend aantal van officiële excessencijfers en het aantal meldingen bij de meldpunten wel suggereren.

Volgens het COVS voelen scheidsrechters zich nog wel eens miskend als er een 'goed-nieuws-show' plaatsvindt en incidenten, waarbij een scheidsrechter met agressie te maken heeft gehad, worden genegeerd. Zij menen dat de incidenten in de voetbalwereld - ondanks de goede bedoelingen - niet verder zijn afgenomen. Dat neemt niet weg dat het COVS wel degelijk enthousiast is over het feit dat de KNVB probeert op allerlei manieren het veilige sportklimaat positief te beïnvloeden.

Het COVS denkt dat een actievere rol van de voetbalverenigingen zelf verwacht kan worden. Die treden in hun ogen in te veel gevallen niet preventief genoeg op. Het COVS stelt dat vanuit de (lokale) politiek en vanuit de KNVB op dit punt meer druk (in de vorm van verplichtingen) op de verenigingen moet worden gelegd.

4.4 Excessen in de sport: overige sporten

In de afgelopen jaren had de beschrijving van excessief wangedrag in de sport vrijwel uitsluitend betrekking op kengetallen van de KNVB. Deze excessencijfers werden met meldingen van wangedrag bij het meldpunt wanordelijkheden en bij Hulplijn als noodgevallen aangemerkt. De reden hiervoor is dat het voetbal sinds de dood van grensrechter Richard Nieuwenhuizen (2 december 2012) bij media en beleidsmakers onder een vergrootglas ligt. Bovendien was dit de enige bond die in de eerste jaren van het VSK-programma beschikte over een uniform en consequent registratiesysteem voor dergelijke excessief wangedrag (fysiek en verbaal geweld).

Echter, in de afgelopen jaren haalden ook enkele individuele gevallen in andere sporten dan voetbal de media¹⁶. Om hier meer zicht op te krijgen, hebben we in deze rapportage ook een rondgang gemaakt langs de overige 16 VSK-bonden. Dit om enerzijds te kijken of het inderdaad om geïsoleerde incidenten gaat en anderzijds om de excessen in het voetbal in perspectief te kunnen plaatsen. Voor deze rapportage is op verkennende wijze gekeken naar de wijze waarop door 13¹⁷ overige VSK-bonden wordt omgegaan (registratie, volgen, afhandelen) met ongewenst gedrag op en rond de sportvelden, -zalen, -baden en -banen. Hierbij is gevraagd naar de wijze waarop de sportbonden klein, groot en excessief grensoverschrijdend gedrag een plek binnen hun organisatie geven. Daarnaast is gevraagd naar de ontwikkelingen op dit gebied in de laatste jaren.

Vrijwel alle bonden maken een onderscheid tussen drie vormen van overtredingen. Het gaat hierbij in veel gevallen om (varianten op):

- lichte wedstrijdgerelateerde overtredingen (gele kaarten, administratieve overtredingen);
- zware wedstrijdgerelateerde overtredingen (fysiek of verbaal geweld, intimidatie en (aanhoudend) commentaar op de arbitrage);
- zware niet-wedstrijdgerelateerde overtredingen (doping, matchfixing en seksuele intimidatie).

¹⁶ *IJshockeywedstrijd gestaakt na massale vechtpartij, ook op tribune*, L1 14 maart 2014; *Scheidsrechter in kruis getrapt bij hockeywedstrijd in Heiloo*, RTVNH 12 oktober 2015; *Wedstrijd gestaakt na vechtpartij honkballers*, De Telegraaf 30 mei 2016;

¹⁷ Wegens tijdsrestrictie hebben we met 3 van de 16 bonden geen contact gehad

Zowel wedstrijdgerelateerde als niet-wedstrijdgerelateerde zware overtredingen zijn vrijwel altijd zaken die in het tuchtrecht worden behandeld.

Lichte wedstrijdgerelateerde overtredingen

Niet alle geraadpleegde bonden bieden wedstrijdsport aan. De NTFU (toerfietsen) helemaal niet, en de NOB (onderwatersport) kent alleen een zeer kleine onderwaterhockeycompetitie. Nagenoeg alle wedstrijdbonden werken met een systeem van een digitaal wedstrijdformulier waarbij alle kleine en grote overtredingen automatisch worden geregistreerd. Dat maakt het voor de betreffende bonden mogelijk om overzichten uit te draaien van alle vormen van overtredingen. Desgevraagd laten de meeste bonden ook weten met enige regelmaat een dergelijke uitdraai te maken om zodoende een beeld te hebben van de ontwikkelingen op dit gebied. Het beeld dat hieruit naar voren komt is dat het aantal kleine overtredingen over de jaren stabiel is. Er is geen enkele VSK-sportbond die een (alarmerende) toename van kleine wedstrijdgerelateerde overtredingen waarneemt. Enkele bonden zien een afname van gele of rode kaarten, bijvoorbeeld in het basketbal en korfbal. Dit komt voornamelijk door een aanpassing in de regels of de afhandeling van dergelijke overtredingen. Een voorbeeld van de verbeterde afhandeling is dat gele kaarten of waarschuwingen automatisch een schikkingvoorstel zijn, zodat verdere arbitraire bemoeienis onnodig is. Bij de sporten waar een optelsom van kleine overtredingen kan leiden tot een schorsing, worden deze kleine overtredingen op persoonsniveau geregistreerd. Een voorbeeld hiervan is het Strafpunten Systeem (SPS) in het tennis¹⁸.

Zware wedstrijdgerelateerde overtredingen

Bij een zware overtreding, aanhoudend commentaar op de leiding of verbaal geweld, volgt in alle sporten een uitsluiting - al dan niet voor de huidige en/of toekomstige wedstrijd(en). Deze uitsluiting wordt bij alle bevroegde sportbonden automatisch gevolgd door een schikking of tuchtzaak. De sportbonden registreren deze vormen van zwaarder ongewenst gedrag op een centraal punt. In de meeste gevallen heeft de verantwoordelijke bondsmedewerker het aantal zaken van de afgelopen jaren paraat, in sommige gevallen betrof het een grove schatting.

De meest sportbonden beschrijven een stabiele situatie met jaarlijks een vergelijkbaar aantal tuchtzaken. Het merendeel van de tuchtzaken bij de meeste bonden betreft zware overtredingen of (ernstig) commentaar op de leiding. Fysiek geweld wordt door vrijwel alle bondsmedewerkers beschreven als aanwezig, maar zeer incidenteel. Dit is volgens de betreffende sportbonden al jaren het geval. Van sommige bondsmedewerkers die al langere periode bij de bond werkzaam zijn, tekenen we op dat er tien tot vijftien jaar geleden minder fysiek en verbaal geweld voorkwam.

Bij sommige bonden bestaat de mogelijkheid voor de leden om 'aangifte' te doen van zware wedstrijdgerelateerde overtredingen van spelers, coaches of overige betrokkenen in de sport. Deze meldingen worden in de meeste gevallen door de bond opgepakt of naar een tuchtcommissie verwezen. Ook van deze meldingen wordt door de bonden een overzicht bijgehouden, ook wanneer deze niet door een tuchtzaak worden opgevolgd.

¹⁸ Dit betreft een systeem waarbij je strafpunten krijgt voor je gedrag op de tennisbaan. Wanneer je in een jaar vier strafpunten hebt verzameld, gaat het voorval naar de aanklager. Deze bepaalt de sanctie waarbij rekening gehouden wordt met het verleden. Bij een eerste keer volgt meestal een waarschuwing of vermanend gesprek, bij herhaling wordt overgegaan tot een schorsing. Bij zware overtredingen kunnen ook in één keer 4 strafpunten worden uitgedeeld: dan volgt eerst een schikking en is de wedstrijd ook automatisch verloren.

Het aantal tuchtzaken (als gevolg van uitsluiting en bij aangiftes door leden) loopt uiteen van geen of enkele per jaar (voornamelijk bij niet-contact sporten) tot 100 à 200 per jaar (de grotere bonden van team- en contactsporten). Deze tuchtzaken betreffen in grofweg 90 procent van de gevallen ernstige overtredingen van de spelregels met directe uitsluiting of schorsing tot gevolg. In de resterende 10 procent gaat het om vormen van ernstig verbaal of fysiek geweld. In deze uitzonderlijke gevallen wordt in vrijwel alle sporten ook tot staking van de wedstrijd overgegaan. Het gaat bij deze aantallen van excessen om grote bonden met teamsporten zoals de hockey-, volleybal en korfbalbond waarbij jaarlijks 100.000 tot 200.000 wedstrijden worden gespeeld.

Zware niet-wedstrijdgerelateerde overtredingen

Op de grotere sportbonden zoals de KNVB, KNLTB, Nevobo en de KNHB na, zijn de meeste VSK-bonden op enige wijze aangesloten bij het Instituut SportRechtspraak (ISR). Dit houdt in dat in gevallen van zware overtreding van reglementen, doping, matchfixing het SI of het ISR deze zaken in behandeling neemt (zie ook paragraaf 3.3 en 3.4). Zowel bij de bonden die aangesloten zijn bij ISR als degene die dit zelf regelen, is het aantal gevallen van dergelijke zware niet-wedstrijdgerelateerde overtredingen in de afgelopen jaren gemiddeld minder dan één geval per jaar.

Groeiende bezwaarcultuur

Het aantal geregistreerde fysieke overtredingen (van zeer licht tot zeer zwaar) blijft binnen vrijwel alle sportbonden al jaren gelijk of neemt zelfs af. De bonden die hier een (lichte) toename in zien, denken dat dit komt door de extra aandacht die er vanuit de bond voor deze problematiek is. Tegelijk constateren een aantal bonden dat sporters, trainers, bestuurders en toeschouwers zich verbaal steeds meer laten gelden. Deze constatering is gestoeld op 'geluiden uit de praktijk' die de bonden van arbitrage of bestuurders krijgen, maar komt bij vrijwel geen enkele bond daadwerkelijk tot uiting in geregistreerd wangedrag met een waarschuwing, uitsluiting en/of schorsing tot gevolg. Deze bonden stellen dat zowel in het spel als vanuit het publiek het betwisten van beslissingen van de arbitrage normaler is geworden. Onder meer de hockeybond en de volleybalbond beschrijven deze ontwikkeling. Deze veronderstelde toenemende 'bezwaarcultuur' wordt bovendien gesterkt door het aantal bezwaarschriften en aangevochten schorsingen dat deze bonden van verenigingsbestuurders ontvangen.

5. Conclusie

In 2016 ging het VSK-programma (Naar een veiliger sportklimaat) zijn vijfde jaar in. In die vijf jaar is de aandacht voor het sociale klimaat op en rond de velden onomstotelijk gegroeid. Overigens is die groei niet alleen op het conto van het programma te schrijven, maar komt die gegroeide interesse ook voort uit de zorgwekkende gebeurtenissen die zich in die periode hebben voorgedaan (en waarvan het overlijden van grensrechter Richard Nieuwenhuizen op 2 december 2012 het tragische dieptepunt was).

Anno 2016 participeren zeventien sportbonden in het programma. Dat is beduidend minder dan het aantal waarmee in 2012 werd gestart (42), maar dit was een weloverwogen keuze. Deze zeventien bonden vertegenwoordigen 55 procent van de sportverenigingen en 62 procent van de leden van NOC*NSF. Binnen die zeventien bonden zijn inmiddels bijna 10.000 van de 13.500 verenigingen in enige mate bij het programma betrokken geweest. Als doelstelling gold om 7.500 verenigingen te bereiken, waarvan 5.000 zich nadrukkelijk zouden inspannen om het sociale klimaat rond hun club te verbeteren. Het aantal van ruim 4.500 sportclubs dat minsten twee VSK-interventies heeft afgenomen, komt daar dichtbij in de buurt.

Ook in 2016 is het aantal betrokken en actieve verenigingen verder gegroeid. Dat geeft aan dat het programma nog volop in beweging is en allerminst is 'stil gevallen'. Ook uit andere indicatoren valt op te maken dat het programma zich blijft ontwikkelen en dat er (positieve) veranderingen optreden in de veiligheid van het sportklimaat. Zo is in 2016 het aantal excessen in het amateurvoetbal verder gedaald (naar 305), is het aantal VOG-verklaringen gestegen (naar ruim 64.000) en is ook het aantal aangestelde vertrouwenspersonen het afgelopen jaar verder gestegen (naar ruim 800). Het in 2014 gestarte programma Tv-Sportplezier kent op sociale media een indrukwekkend bereik, en een initiatief als de 'Week van de Scheidsrechter' is inmiddels gevestigd. Met het mbo zijn afspraken gemaakt om ook daar het VSK-gedachtegoed te laten landen. Bijna 2.000 verenigingen volgden inmiddels de kernmodule Sportief Besturen. Dit is ook een duidelijke groei ten opzichte van het jaar ervoor. Uit de 'kadermonitoren' van NOC*NSF komt naar voren dat in vergelijking met 2014, meer kaderleden zich realiseren dat het noodzakelijk is om aandacht te besteden aan het sociale klimaat; meer clubs kennen omgangs-, gedrags- of clubregels, en meer clubs besteden daar binnen de club aandacht aan.

Tegenover die mooie cijfers staat echter ook dat op een aantal vlakken minder progressie wordt geboekt. Niettegenstaande alle positieve dynamiek, zien we nog niet dat kaderleden minder worden geconfronteerd met wangedrag worden of zich 'veilig voelen'. Die cijfers blijven opvallend stabiel, ondanks dat het aantal echte excessen in het amateurvoetbal lijkt te dalen. De paradox van de thematiek van het sportklimaat komt daarbij tot uitdrukking in het feit dat kaderleden het sociale klimaat op en rond de velden met een ruime 8 waarderen, en aan de andere kant en masse aangeven met wangedrag te worden geconfronteerd. Opvallend daarbij is dat een derde van de kaderleden ook na vijf jaar niet bekend is met 'VSK'.

Buiten het voetbal worden niet stelselmatig gegevens over excessen verzameld, maar ook een rondgang langs de VSK-bonden leert dat de meeste bonden geen duidelijke stijging van het aantal incidenten waarnemen (en daarnaast dat het aantal incidenten op het totaal aan wedstrijden beperkt blijft). Wel zien de VSK-bonden meer een 'klaagcultuur' ontstaan, waarin partijen zich meer laten gelden als zich ergens wat afspeelt.

Hoe de stijging in het aantal meldingen bij het Vertrouwenspunt Sport moeten worden geïnterpreteerd, is lastiger te duiden. Vermoedelijk geeft de stijging vooral aan dat men het punt makkelijker weet te vinden, en vormt de stijging geen indicatie voor een groeiend aantal wantoestanden in de sport.

Samengevat zien we op meerdere fronten beweging aan het VSK-front. De meeste beweging is zichtbaar in het aantal bereikte verenigingen en het aantal initiatieven en weggezette interventies. Het bereik daarvan was ook

in 2016 verder groeiende. Moeilijker wordt het om aan te tonen wat daarvan de reële effecten zijn op de veiligheid van het Nederlandse sportklimaat. Evenals bij vorige metingen, zien we vanuit de ondernomen activiteiten nog weinig invloed op de ervaren veiligheid. Alleen in het voetbal is zichtbaar dat daar het aantal zwaardere excessen daalt. Daarbuiten nemen we waar dat er voor het sociale klimaat op en rond de velden meer aandacht is, maar valt moeilijker vast te stellen hoe dit klimaat daardoor ten positieve wordt beïnvloed.

Begin 2016 stelde het Kenniscentrum Sport vast dat de kwaliteit van de diverse VSK-initiatieven en VSK-interventies goed was, maar dat er veelal te weinig contactmomenten en uitwisseling met de doelgroep was om te verwachten dat die interventies tot gedragsverandering zouden leiden (Wesselman et al., 2016). In dezelfde lijn werd bij de VSK Monitor 2015 vastgesteld dat 'in de breedte van het programma slagen waren gemaakt', maar dat 'meer gerichte investeringen' en 'kennis over werkzame bestanddelen' nodig zouden zijn om daadwerkelijke veranderingen in het sportklimaat te bewerkstelligen (Romijn et al., 2015:95).

In 2016 is een begin gemaakt met het nader focussen van de VSK-inzet. De intentie voor 2017 en 2018 is om via procesbegeleiding bij een beperkt aantal (750) verenigingen, in nauwe afstemming met lokale partners, verenigingen intensiever te ondersteunen en zo veranderingen op gang te brengen en te behouden. Welke bonden daarbij aansluiten, is nog onderwerp van nader overleg. Verder zal de borging van VSK in die laatste twee jaar punt van aandacht zijn, vanuit de gedachte dat er in 2019 niet opnieuw een vergelijkbaar programma komt.

Minder ver zijn de vorderingen met de kennisontwikkeling rond VSK. Die kennisontwikkeling beperkt zich vooralsnog tot registratie en monitoring, compacte tevredenheidsonderzoeken en een enkele (proces)evaluatie. Binnen het wetenschappelijke sportonderzoek neemt 'VSK' echter geen plaats van betekenis in, en de tekenen zijn eerder dat de wetenschappelijke interesse voor dit thema verflauwt dan dat de aandacht ervoor groeit (Breedveld et al., 2016). In de praktijk is gebleken dat het lastig is om invloed uit te oefenen op een dermate ingewikkelde, alomvattende en daarom ook hardnekkig materie als omgangsvormen en agressie-regulatie. Juist daarom is het gewenst dat meer werk wordt gemaakt van het onderbouwen van wat nodig is om het sociale klimaat op en rond de Nederlandse velden positief te beïnvloeden.

Literatuur

Breedveld, K., Jong, M. de, Kouwen, R. van (2016). *Jaarboek Sport & Strategie 2015/2016: Beleid en onderzoek: Editie 2015/2016*. Nieuwegein / Utrecht : Arko Sports Media i.s.m. Mulier Instituut.

Brink, C. van der & E. Wieldraaijer (2016). *Je hebt er oog voor. Arbitrage in de sport*. Deventer: daM uitgeverij

NOC*NSF (2012). *Samen naar een veiliger sportklimaat, activiteitenoverzicht 2013*. Arnhem.

NOC*NSF (2016). *Ledental NOC*NSF over 2015*. Arnhem: NOC*NSF.

Meltwater (2016). *Report: Week van de scheidsrechter*. Amsterdam: Meltwater.

Romijn, D., Kalmthout, J. van, Breedveld, K. & Lucassen, J. (2013). *VSK Monitor 2013 : voortgangsrapportage actieplan 'naar een veiliger sportklimaat'*. Utrecht: Mulier Instituut.

Romijn, D., Kalmthout, J. van & K. Breedveld (2014). *VSK Monitor 2014: voortgangsrapportage actieplan 'naar een veiliger sportklimaat'*. Utrecht: Mulier Instituut.

Romijn, D., Kalmthout, J. van & K. Breedveld (2015). *VSK Monitor 2015: voortgangsrapportage actieplan 'naar een veiliger sportklimaat'*. Utrecht: Mulier Instituut.

Samen naar een Veilig Sportklimaat/R2 (2014). *Theatervoorstelling Wel winnen hè!, Evaluatie theatertour*. Nieuwegein: Samen naar een Veilig Sportklimaat. (interne rapportage)

Schouten, F. (2013). *Tevredenheidsonderzoek Scheidsrechters, herhaalde meting 2013*. Tilburg: Buro7

Schouten, F. (2015). *Tevredenheidsonderzoek Scheidsrechters: herhaalde meting 2015*. Tilburg: Buro7.

Steenbergen, J., Hilhorst J., Sluis, A. van der & Gijsbers M. (2010). *Samen voor Sportiviteit en Respect. Analyse spel- en gedragsregels*. Nijmegen: Kennispraktijk.

Wesselman, M., Meer, P. van der & Gelinck, R. (2016). *Naar een veiliger sportklimaat: productkwaliteit en bijdrage aan gedragsverandering*. Ede: Nederlands Instituut Sport en Bewegen.

Bijlage 1 Achtergronden VSK-programma

Tabel B1.1 Maatregelen en ambities Rijksoverheid VSK-programma

Maatregelen	Ambitie
1. <u>Maatregelen gericht op spelregels</u>	<i>Sporters, ouders, trainers en coaches hebben kennisgenomen van de spelregels die gelden in de sport. Bovendien worden spelregels gewijzigd ter bevordering van de veiligheid op het veld en het spelplezier.</i>
2. <u>Maatregelen gericht op het tuchtrecht</u>	<i>Elke bij NOC*NSF aangesloten sportbond heeft een transparant en uniform systeem van reglementen met bezwaar- en beroepsprocedures, zowel voor competitie als voor algemeen tuchtrecht, doping en seksuele intimidatie, gebaseerd op een sportbrede blauwdruk tuchtrecht.</i>
3. <u>Maatregelen gericht op gedragsregels</u>	<i>Gedragsregels nemen een prominente plaats in om ongewenst gedrag in de sport aan te pakken en te voorkómen.</i>
4. <u>Maatregelen van de sport gericht op excessen</u>	<i>Sportverenigingen en tuchtcommissies kunnen aangifte doen van een geconstateerd strafbaar feit bij de politie, en sancties voor excessieve overtredingen sluiten beter aan bij de verwachtingen uit de sport en de maatschappij. Daarnaast kan het OM een zwaardere strafeis stellen waardoor scheidsrechters/officials een extra beschermde positie genieten, vergelijkbaar aan die van ambtsdragers.</i>
5. <u>Maatregelen van politie en justitie gericht op excessen</u>	
6. <u>Aansluiting van sport bij (lokaal) integraal veiligheidsbeleid</u>	<i>Sport, politie, welzijn- en zorgorganisaties en hulpverleners op lokaal niveau werken samen. Daar waar wenselijk zijn afspraken vastgelegd in een integraal veiligheidsbeleid, gericht op het voorkomen en het aanpakken van ongewenst gedrag en excessen in de sport.</i>
7. <u>Maatregelen gericht op vrijwilligers in de sport</u>	<i>Alle bij NOC*NSF aangesloten sportbonden zijn op de hoogte van het actieplan 'Naar een veiliger sportklimaat' en bestuurders, trainers, coaches, scheidsrechters, ouders en (jeugd)sporters zijn zich bewust van het belang van gewenst gedrag in de sport.</i>
7a <u>Ondersteunen bestuurders</u>	<i>Bestuurders van 30 bonden maken gebruik van de principes vanuit de modules 'Sportief Besturen'. Daarnaast maken bestuurders binnen deze bonden gebruik van de ontwikkelde handboeken en toolkits.</i>
7b <u>Ondersteunen trainers en coaches</u>	<i>Trainers, coaches en jeugdleiders van de relevante sportbonden/partijen hebben de benodigde vaardigheden om te functioneren in een veiliger sportklimaat en de bonden hebben dit verankerd in hun opleidingsaanbod. Bovendien zijn de huidige trainers, coaches en begeleiders van deze bonden bijgeschoold op deze vaardigheden.</i>
7c <u>Ondersteunen scheidsrechters</u>	<i>Nieuwe officials worden standaard geschoold in weerbaarheid en huidige officials van de bond (niveau 3 en hoger) zijn bijgeschoold. Daarnaast wordt gebruikgemaakt van een sportbreed format waarin scheidsrechters worden begeleid met het omgaan van ongewenst gedrag en escalaties op en rondom het veld.</i>

Tabel B1.2 Ambities VSK-programma zoals opgesteld door VSK-programmaleiding

1. 7.500 verenigingsbesturen maken zich hard voor het thema Sportiviteit & Respect in hun sport.
2. 25.000 trainers, coaches en jeugdleiders zijn opgeleid op het gebied van sociaal pedagogische vaardigheden, en kunnen beter omgaan met ongewenst gedrag.
3. 5.000 sportverenigingen hebben een traject doorlopen ter verbetering van hun sociaal pedagogisch klimaat.
4. 5.000 sportverenigingen communiceren expliciet met sporters en ouders over gewenst gedrag op en rond het veld.
5. Alle risicovolle sportverenigingen worden succesvol begeleid.
6. Topsporters, inclusief nationale teams, zetten zich in als ambassadeur.
7. Spelregels die een positieve invloed op het spel hebben, zullen breed worden uitgedragen.
8. Sportbrede aanpak van excessen in de sport, in samenwerking met politie/justitie.
9. Effectief tuchtrecht van goede kwaliteit voor elke sportbond.
10. Voor elke wedstrijd een competente scheidsrechter, speciaal getraind in weerbaarheid.

Bron: NOC*NSF (2012)

Bijlage 2 Bronnen

Registratie interventies VSK

Regis

Binnen VSK is Regis het registratiesysteem waarin sportbonden op verenigingsniveau vastleggen wat er binnen het VSK-programma op verenigingsniveau is ondernomen.

Ten behoeve van VSK kunnen verenigingen zogenaamde interventies aanvragen bij hun sportbond en daardoor meedoen met het programma. Door middel van nauwgezette registratie van deze aanvragen in Regis, wordt gemeten hoeveel interventies door verenigingen en sportbonden worden afgenomen. In Regis zijn 33 verschillende VSK-interventies opgenomen, waaronder bijvoorbeeld de kernmodule Sportief besturen.

Voordat Regis in 2014 werd gelanceerd hebben de deelnemende sportbonden een aantal basisgegevens met betrekking tot hun verenigingen aangeleverd, indien deelnemend aan VSK, inclusief informatie over de reeds ingezette VSK-interventies. De verenigingen zijn in Regis ingelezen, zodat een sportbond na het inloggen een lijst van alle aangesloten sportverenigingen tot zijn beschikking heeft. Vervolgens kan per vereniging worden aangegeven wanneer een VSK-interventie is ingezet. De sportbond houdt bij welke interventies plaatsvinden en heeft met terugwerkende kracht geregistreerd welke interventies hebben plaatsgevonden voordat Regis in gebruik werd genomen.

Sportbonden zijn verantwoordelijk voor de registratie van de interventies op verenigingsniveau. Ook NOC*NSF heeft een rol als het gaat om bijscholingen in het kader van VSK die door de Academie voor Sportkader (ASK)/NOC*NSF georganiseerd worden. De ASK registreert deze interventies, veelal sporttak overstijgend, in een afzonderlijk systeem. In de VSK monitor 2016 worden deze gegevens gecombineerd, maar is de bron wat betreft de door ASK georganiseerde interventies de ASK zelf (zie 'Academie voor Sportkader').

Inhoud van Regis

Binnen Regis staan drie metingen centraal:

1. Sportbonden registreren het aantal aangevraagde interventies per vereniging. Per aangevraagde interventie wordt op verenigingsniveau aangegeven of de interventie is ingezet. De bond houdt in de gaten of een interventie is ingezet en registreert zo snel mogelijk nadat duidelijk is dat de interventie is ingezet.
2. Bij registratie van een interventie op verenigingsniveau ontvangt de betreffende vereniging een 'sportiviteitsmeting', tenzij de sportbond ervoor kiest de sportiviteitsmeting op dat moment (nog) niet uit te sturen. Vervolgens wordt de sportiviteitsmeting jaarlijks afgenomen bij en via de primaire contactpersoon van de vereniging. Hiermee kunnen mogelijke effecten van de implementatie van VSK-interventies op verenigingsniveau worden gemeten.
De sportiviteitsmeting betreft onderzoek door middel van een vragenlijst onder verenigingen die deelnemen aan het programma VSK, en is gericht om de activiteiten, de ervaringen en resultaten van deelnemende verenigingen gedurende het programma te kunnen volgen.
De afgelopen jaren zijn er door diverse bonden sportiviteitsmetingen (0-, 1- en 2-metingen) uitgezet bij verenigingen. Maar het aantal bonden is te uiteenlopend en het aantal verenigingen per meting te gering om te kunnen spreken van een representatieve steekproef. In verband met de beperkte vergelijkbaarheid van de verzamelde data kunnen geen resultaten worden gepresenteerd om goede conclusies te trekken.
3. Vanuit Regis kunnen VSK-interventies geëvalueerd worden. Voor een aantal interventies staan evaluatieformulieren klaar, die na afloop van de interventie naar de verenigingen kunnen worden gestuurd. Deze resultaten worden meegenomen in de evaluatie van de interventies.

De resultaten van bovengenoemde metingen worden door middel van een 'analysetool' voor de sportbonden en NOC*NSF inzichtelijk gemaakt. Op het moment zijn de registraties van interventies op verenigingsniveau beschikbaar. De resultaten van de sportiviteitsmetingen zijn beschikbaar in de analysetool op het moment dat de sportiviteitsmeting is uitgestuurd en ingevuld. Per vereniging en vraag kunnen de resultaten worden weergegeven. Er kan een onderscheid gemaakt worden in hoe het bestuur en de leden (als totaal) de sportiviteitsmeting hebben ingevuld. Het doel van de analysetool is de bond inzicht verschaffen in hetgeen is geregistreerd en de resultaten van de sportiviteitsmetingen. Dit kan tot op verenigingsniveau, maar bijvoorbeeld ook op basis van plaats/provincie of ledenaantallen van verenigingen.

Inmiddels registreren 30 sportbonden (VSK-bonden zijn verplicht) in het systeem. De bonden krijgen hulp van NOC*NSF bij het registreren, onder meer in de vorm van een vraagbaak en workshops 'Registreren in Regis'.

De VSK monitoren 2015 en 2016 gaan uit van de registraties die beschikbaar zijn in Regis, aangevuld met de gegevens van ASK over verenigingstrajecten en bijscholingen. Deze twee databronnen zijn naast elkaar gelegd en gecombineerd (op verenigingsniveau), waarbij één of meer gevolgde verenigingstrajecten en/of bijscholingen bij ASK zijn geteld als één interventie. Dit heeft geresulteerd in met name een hoger aantal verenigingen met één interventie in 2015 ten opzichte van 2014. Het genoemde aantal VSK-verenigingen (minimaal twee producten afgenomen) bestaat voor 95% uit verenigingen die op basis van Regis registraties al twee of meer ingezette interventies hadden.

Academie voor Sportkader (ASK)

De Academie voor Sportkader (ASK) maakt onderdeel uit van de unit Sportontwikkeling bij NOC*NSF en is in 2006 voor en door sportbonden opgericht. Door de professionalisering van sport ontstond een grotere behoefte aan beter en meer opgeleid sporttechnisch, bestuurlijk en arbitraal kader.

De ontwikkelagenda bevat de gezamenlijke activiteiten van bonden om kwaliteit en/of kwantiteit van sporttechnisch, arbitrerend en bestuurlijk kader te vergroten. Deze door de sportbonden jaarlijks vastgestelde agenda vormt de basis voor de activiteiten van de ASK.

Aangeboden verenigingstrajecten en bijscholingen voor trainers, coaches en arbitrage binnen VSK worden door een aantal bonden zelf georganiseerd. In dit geval registreren de betreffende sportbonden in Regis de verenigingstrajecten en/of bijscholingen. Deze trajecten en bijscholingen zijn echter ook af te nemen door verenigingen en kaderleden die dit niet zelf organiseren. In dat geval organiseert de ASK de trajecten en bijscholingen. Wanneer kaderleden en verenigingen hieraan deelnemen, wordt dit nauwkeurig door de ASK geregistreerd. Naast Regis is deze registratie van de ASK ook geraadpleegd om inzichtelijk te maken hoeveel verenigingen en kaderleden binnen het bereik van het VSK-programma vallen.

Kader

Sportkadermonitor: VSK-meting 2016

In 2013 zijn NOC*NSF en de Academie voor Sportkader (ASK) gezamenlijk met de sportbonden met de Sportkadermonitor gestart. Op de websites van NOC*NSF/Academie voor Sportkader is een oproep geplaatst waarin kaderleden van sportverenigingen werden verzocht zich aan te melden voor het panel van de Sportkadermonitor via een digitaal inschrijfformulier. Op basis van de aanmeldingen is een panel samengesteld dat bestaat uit drie groepen:

- arbitrerend kader: arbiters en officials/juryleden;
- bestuurlijk kader: bestuursleden (voorzitter, secretaris en penningmeester);
- sporttechnisch kader: instructeurs, trainers/coaches en combinatiefunctionarissen/buurtsportcoaches.

Oberon voert de Sportkadermonitor uit.

In 2013 heeft de eerste meting van de Sportkadermonitor plaats gevonden. Een jaar later is een vragenlijst over veilig sportklimaat ontwikkeld, die via internet ingevuld kon worden. In september 2014 is deze

vragenlijst voor de eerste keer uitgezet. In 2016 is deze VSK-vragenlijst opnieuw uitgezet. Alle sportkaderleden die in september 2016 deel uitmaakten van het panel, zijn uitgenodigd om de vragenlijst in te vullen. De dataverzameling heeft plaatsgevonden van 24 juni 2016 tot en met 25 juli 2016. Van de 3.193 mensen die zijn uitgenodigd, heeft ruim twee derde (n = 2.055) de vragenlijst geheel of gedeeltelijk ingevuld. 127 respondenten hebben in de vragenlijst aangegeven niet meer actief te zijn als kaderlid. Van de overgebleven 1.928 respondenten heeft een kleine groep sportkaderleden geen of slechts één vraag ingevuld (n = 39). Deze mensen zijn bij de analyses buiten beschouwing gelaten. De respons komt hiermee op 1.889 en 63 procent (arbitrerend kader 654, 67%; bestuurlijk kader 323, 60% en sporttechnisch kader 912, 60%). De respondenten zijn als kaderlid actief bij een grote verscheidenheid aan sporten en sportbonden.

De groep kaderleden die de vragenlijst heeft ingevuld, bestaat voor drie kwart uit mannen en voor een kwart uit vrouwen. De kaderleden zijn gemiddeld bijna 50 jaar oud. De respondenten zijn als kaderlid aangesloten bij in totaal minimaal 29 sportbonden. Van een kleine groep respondenten is onbekend bij welke bond zij zijn aangesloten, waardoor het daadwerkelijke aantal bonden hoger kan liggen. Verder hebben zij gemiddeld ongeveer zeventien jaar ervaring als kaderlid. De meerderheid van de kaderleden is twee tot tien uur per week actief als kaderlid. Eveneens een meerderheid doet dat als vrijwilliger. De samenstelling van de steekproef is voor wat betreft geslacht, leeftijd, spreiding over bonden, aantal uur actief en werkzaam als vrijwilliger, in 2016 vergelijkbaar met de steekproef uit 2014. In 2014 waren de kaderleden met 23 jaar ervaring iets meer ervaren dan de kaderleden in 2016.

Het is niet bekend hoe de totale populatie van kaderleden in Nederland eruit ziet. Daarom is het niet mogelijk om aan te geven of de groep kaderleden die de VSK-vragenlijst heeft ingevuld representatief is voor de totale populatie.

Overige informatie:

Oomens, M. & Donker, A. (2015). *Sportkadermonitor. Tussentijdse metingen: veilig sportklimaat, beweegredenen & knelpunten*. Utrecht: Oberon.

Bijlage 3 Brontabellen

Tabel B3.1 Deelnemende bonden VSK-programma 2016

Sportbonden	Aantal verenigingen	Aantal leden
Judo Bond Nederland	698	55.375
Koninklijke Nederlands Korfbal Verbond	518	85.963
Koninklijke Nederlandse Baseball en Softball Bond	167	21.257
Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Unie	1.027	303.650
Koninklijke Nederlandse Hippische Sportfederatie	1.196	200.315
Koninklijke Nederlandse Hockey Bond	322	251.287
Koninklijke Nederlandse Lawn Tennis Bond	1.703	599.012
Koninklijke Nederlandse Zwembond	429	137.098
Nederlands Handbal Verbond	401	49.379
Nederlandse Basketball Bond	352	50.390
Nederlandse Onderwatersport Bond	294	16.121
Nederlandse Toerfiets Unie	515	65.669
Nederlandse Tafeltennis Bond	559	28.431
Nederlandse Volleybal Bond	1.064	116.820
Koninklijke Nederlandse Schietsport Associatie	684	37.656
Koninklijk Nederlands Watersport Verbond	388	76.912
Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond	3.215	1.227.080
Totaal	13.532	3.322.415

Tabel B3.2 Groepen waarbij de vereniging specifiek aandacht besteedt aan het kennen van de gedragsregels (kaderfunctionarissen van verenigingen die gedragsregels hebben, percentage)

	Bestuurlijk kader		Sporttechnisch kader		Arbitrerend kader	
	2014	2016	2014	2016	2014	2016
Trainers/coaches/(bege)leiders	66	63	68	66	58	59
Nieuwe leden	63	69	69	67	67	65
Huidige leden	58	54	55	51	58	57
Ouders van nieuwe jeugdleden	45	40	44	45	38	45
Ouders van huidige jeugdleden	37	31	38	36	30	34
(Overige) vrijwilligers	27	24	26	22	19	19
Specifiek bij jeugdleden	25	27	33	33	31	28
Toeschouwers	19	18	18	20	23	25
Scheidsrechters	19	16	24	17	36	32
Juryleden	5	7	7	6	5	6
Anders, namelijk:	8	10	7	7	8	10

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

**Tabel B3.3 Groepen waarop de vereniging zich richt bij het kennen van de spelregels
(kaderfunctionarissen waarvan verenigingen aandacht besteden aan het kennen van spelregels,
percentage)**

	Bestuurlijk kader		Sporttechnisch kader		Arbitrerend kader	
	2014	2016	2014	2016	2014	2016
Huidige leden	65	63	67	66	67	60
Nieuwe leden	58	57	64	64	58	54
Trainer-coaches/(bege)leiders	57	53	66	62	56	54
Scheidsrechters	43	36	43	36	62	55
Specifiek op jeugdleden	36	34	38	39	33	43
Ouders van nieuwe jeugdleden	27	27	34	37	23	24
Ouders van huidige jeugdleden	25	26	32	31	19	21
(Overige) vrijwilligers	16	17	16	18	11	12
Juryleden	12	9	14	13	12	9
Toeschouwers	5	8	9	11	6	9
Anders namelijk	3	4	4	3	3	4

Bron: Oberon, Sportkadermonitor: VSK-meting 2014 en 2016 (dataverzameling sept. 2014, juli 2016)

Herculesplein 269 | 3584 AA Utrecht | Postbus 85445 | 3508 AK Utrecht
T +31 (0)30 721 02 20 | info@mulierinstituut.nl | www.mulierinstituut.nl